

Arap Dilinde Emâlî Geleneği: İbnü'ş-Şecerî'nin *el-Emâlî* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*

Öz: Bu çalışmamızda Arap dili alanında yazılmış en önemli emâlî türü eserlerden olan İbnü'ş-Şecerî'nin *el-Emâlî* adlı eseri ele alınmıştır. Yazdırmak, dikte ettirmek anlamlarına gelen imlâ kelimesinin çoğulu olan emâlî genel olarak şu şekilde tarif edilebilir: "Bir âlimin belli günlerde başta hadis olmak üzere Arap dili, tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerle ilgili bilgilerini ders halkasındaki öğrencilerine yazdırmasıyla ortaya çıkan bir eser türüdür." Muhaddislerden sonra en çok emâlî türü eser ortaya koyanlar Arap dili âlimleridir. Bu âlimler eserlerinde lugat ve nahiv konularını esas almakla birlikte imlâ esasında kimi zaman ayetlerin tefsirine, hadislerin şerhine ve meşhur şairlerin şiirlerine de yer vermişlerdir. Bu anlamda İbnü'ş-Şecerî de *el-Emâlî*'sinde başta sarf, nahiv ve belâgat olmak üzere Arap dilinin bütün alanlarına değinmiştir. Çalışmamızda ilk olarak *el-Emâlî*'nin genel özellikleri, imlâ süreci, müellifin eserdeki metodu ve eserde işlenen konular ele alınmıştır. Daha sonra eserin kaynakları, eserden istifade edenler ve bu eser üzerine yapılmış çalışmalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emâlî, Meclis, İbnü'ş-Şecerî, Arap Dili.

Hüseyin
ERSÖNMEZ

Amâlî Tradition in Arabic Language: A Study on Ibn al-Shajari's al-Amâlî

Abstract: This study deals with al-Amâlî of Ibn al-Shajari which is one of the most important examples of them. Amâlî, which is plural of imlâ that means dictation, is a kind of book which is written by the author's students. It includes information about (mostly) hadith, Arabic language, interpretation of Qur'an, Islamic law and other religious sciences. In perspective of number, the second most written Amâlî works are belongs to Arabic scholars after hadith scholars. The Arabic scholars mostly mentions about lexicology, grammar and in addition these two topics interpretations of ayahs, explanations of hadiths, wise words and poems of Arabic philosophers, poets and preachers. In this sense, al-Amâlî of Ibn al-Shajari mentions every aspects of Arabic language mainly notably morphology, syntax, rhetoric. At first in the study, features, process of writing, method, and topics of Amâlî have been discussed. Besides, sources, effects of the book, and other research about it have been examined.

Keywords: Amâlî, Majâlis, Ibn al-Shajari, Arabic Language.

* Bu makale, "İbnü'ş-Şecerî ve el-Emâlî Adlı Eserinin Belâgat Açısından İncelenmesi" başlıklı doktora tezimizden türetilmiştir. (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

** Arş. Gör. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı. E-Posta: huseyin.ersonmez@ikc.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7875-9960>.

Giriş

1. Emâlî Kavramı

1.1. Lugat Anlamı

Emâlî (أَمَالِي) imlâ (إِمْلَاء) veya umliye (أَمْلِيَّة) kelimesinin çoğuludur. İmlânın sözlükte “uzatmak, mühlet vermek, yazdırmak, dikte etmek”¹ gibi manaları vardır. İmlâ kelimesinin aslının imlâl (إِمْلَال) olduğu, imlâyı Benî Temîm’in, imlâli de Benî Esed’in kullandığı ifade edilmiştir.² Bununla birlikte kelimenin her iki şekli de “yazdırmak” manasında Kurân-ı Kerîm’de yer almaktadır.³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ
كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي
عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ

“Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da **yazdırısın** ve Rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırısın).”⁴

وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اِكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

“Yazıp durduğu şey evvelkilerin masallarıdır; gece gündüz kendisine **dikte edilmektedir**, dediler.”⁵

Görüldüğü üzere birinci ayette Benî Esed’in kullandığı اَمَلَّ kelimesi, ikinci ayette ise Benî Temîm’in kullandığı اَمَلَى kelimesi benzer anlamlarda kullanılmıştır.

1 Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, (Mektebetu'l-Hilâl, tsz.), VIII, 344; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-lugâ ve Sihâhu'l-arabiyye*, (Beirut: 1990), VI, 2498; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beirut: 1993), XV, 290.

2 Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, (Beirut: 1993), I, 344.

3 Abdullah Aydınlı, “İmlâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), XXII, 225-226.

4 el-Bakara 2/282.

5 el-Furkan 25/5.

1.2. Terim Anlamı

Terim olarak imlâ, “bir kimsenin etrafındakilere ezberinden veya kitaptan bir şey yazdırması” manasında kullanılmaktadır. Emâlîye ise *Kâtip Çelebi* (ö. 1657/1067) *Keşfu'z-Zunûn*'da şöyle bir tarif yapmıştır: “Emâlî imlâ kelimesinin çoğuludur. O da bir âlimin (ders halkasına) oturması, etrafındaki talebeler ise kalem ve defterleriyle oturup, âlimin söylediği bilgileri yazmasıdır. Zamanla bu yazılanlar kitap halini alır ve buna imlâ veya emâlî denir. Şâfiî âlimler bunu ta'lik olarak isimlendirirler.”⁶

Bu anlamda yazılan esere imlâ veya emâlî denilmektedir. Talebeye yazdıran hocaya mümlî, hocanın söylediklerini yazan talebeye müstemlî veya bazen *kâtib adı* verilmektedir. *İmlâ ile ilgili olarak kullanılan istimplâ* da imlâ meclisinde hocanın yazdırdıklarını yazmak veya hocanın bu yazdırdıklarını uzaktakilere nakletmek anlamını ifade eder. Meclisin kalabalık olması halinde hocanın söylediklerini yüksek sesle uzaktakilere nakledenlere ise müstemlî veya mübellîğ denilmiştir.⁷

es-Suyûtî (ö. 911/1505) *el-Muzhir* adlı eserinde imlânın hadis hafızlarının en önemli vazifesi olduğunu söyledikten sonra dil ile ilgili emâlîleri şu şekilde tarif eder: “Dil ile alakalı emâlîlerin metodu hadis emâlîlerinin metoduyla aynıdır. Müstemlî öncelikle dersin başına dersin yapıldığı meclisi, hocasını, nerede, hangi tarih ve günde yapıldığını yazar. Daha sonra mümlî Arap kelamından sözleri isnadiyla birlikte zikreder. İçerisinde açıklanması gereken yerleri açıklar. Arap şiirlerinden senetleriyle aktarma yapar, dille ilgili faydalı gördüğü bilgileri ise ister senediyle isterse senetsiz olarak zikreder.”⁸

el-Kettânî (ö. 1927) ise emâlîyi şöyle açıklamıştır: “Emâlî imlânın çoğuludur. Eskiden âlimlerin, özellikle de ehli hadis hafızlarının en önemli görevlerindendi. Salı ve cuma günleri mescitte toplanılarak yapılırdı. Müstemlî (dersi yazan öğrenci) imlâsının baş kısmına imlâ yaptığı meclisi, hocasını, gününü ve tarihini yazardı. Mümlî (dersi yazdıran hoca) hadisleri senetleriyle zikreder daha sonra garip kelimeleri açıklardı. Konuya ek olarak söylemek istediklerini de aktarırdı.”⁹ İmlâ daha çok hadis ilminde başvurulan bir metot olmasından dolayı yapılan tanımlar da bu ilmin etrafında şekillenmiştir.

6 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, (Bağdat: yy, 1941), I, 160.

7 Aydın, “İmlâ”, XXII, 225.

8 Celâluddin es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ulûmi'l-lugati ve envâ'ihâ*, (Beirut: 1998), II, 269.

9 Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, (Beirut: 1986), 160.

Bu bilgiler doğrultusunda emâlî kavramına şöyle bir tanım yapabiliriz: *Emâlî*, "Bir âlimin belli günlerde başta hadis olmak üzere, Arap dili, tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerle ilgili bilgilerini ders halkasındaki öğrencilerine yazdırmasıyla ortaya çıkan bir eser türüdür"

2. Emâlî Alanında Yazılan Eserler

Emâlî türü eserler başta hadis olmak üzere, Arap dili, fıkıh, akâid ve tefsir alanlarında ortaya konmuştur. İlk olarak emâlîyi kimin telif ettiği kesin bir şekilde belli olmamakla birlikte bilinen en eski emâlîler Leys b. Sa'd'ın (ö. 791/175) *Meclis min fevâid*, İmam Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *el-Emâlî*, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *Cüz' mine'l-Emâlî* ve Ahmed b. Habîb eş-Şucâî'nin 184/800 yılında yazdığı *Cüz' mine'l-Emâlî* adlı eserleridir. Abdurrezâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *el-Emâlî fî Âsâri's-Sahâbe'si* de ilk emâlîlerden sayılabilir.¹⁰

Hadis âlimlerinden sonra emâlî türünde en çok eser ortaya koyanların Arap dili ve edebiyatı, özellikle de lügat âlimleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu âlimler eserlerinde nahiv ve lügat konularını esas almakla birlikte imlâ esnasında belli bir konuya bağlı kalmamışlardır. Ayetlerin tefsirine, hadislerin şerhine, meşhur şairlerin hikmetli söz ve şiirlerine de yer vermişlerdir. Ayrıca öğrencilerin çeşitli sorularını cevaplandırmaları, yazdırdıkları hususları şerh etmeleri bu meclislere olan ilgiyi daha da arttırmıştır.¹¹

Arap edebiyatında Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (ö. 210/825), İbnu'l-Arabî (ö. 219/834), Süleymân b. Muhammed el-Hâmid (ö. 305/918), el-Ahfeş (ö. 316/928), Niftaveyh (ö. 323/935), Cahza el-Bermekî (ö. 324/936), Ebû Bekr es-Sûlî (ö. 335/946), İbn Hâleveyh (ö. 370/980), İbn Fâris (ö. 395/1005) gibi önemli dilciler tarafından *Kitâbu'l-Emâlî* adı altında eserler telif edilmiş olmakla birlikte bu eserler günümüze ulaşmamıştır.¹²

Günümüze ulaşan eserlerden Sâ'leb'in (ö. 291/904) *el-Mecâlis'i*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abbâs el-Yezîdî (ö. 313/925), İbn Dureyd (ö. 321/933), ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû Ali el-Kâfî (ö. 356/967), eş-Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044), İbnu'ş-Şecerî (ö. 542/1148) ve İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Emâlî'si* alanın en meşhur eserlerindedir.¹³

Bu anlamda Arap dili alanında yazılmış emâlîler arasında önemli bir yer tutan İbnu'ş-Şecerî'nin *el-Emâlî'si* üzerinde durmak istiyoruz.

10 M. Yaşar Kandemir, "Emâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), XI, 71.

11 Kandemir, "Emâlî", XI, 71.

12 Kenan Demiryak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 39.

13 Demiryak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 39.

3. İbnu'ş-Şecerî'nin *el-Emâlî'si*

el-Emâlî Seyyid Zeynelâbidîn el-Mûsevî, Habîb Abdullah b. Ahmed el-Alevî ve Abdurrahman el-Yemânî'nin birlikte yaptıkları tashihle Haydarâbâd'da 1349/1930 yılında iki cilt halinde basılmıştır. Bu baskı, eserin Âsafîye Kütüphanesi'nde bulunan birinci cildiyle Freitz Krenkow vasıtasıyla elde edilen İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarına dayanmaktadır. Faydalanılan İstanbul nüshasının ise yeri ve numarası belirtilmemiştir.¹⁴

Beyrut'ta ofset baskıları da yapılan bu neşir eksiktir. Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından yetmiş sekizinci meclisin bir kısmını ve son altı meclisi ihtiva eden kısım *Mâ Lem Yünşer mine'l-Emâlî's-Şecerîyye* (مَا لَمْ يُنْشَرْ مِنَ الْأَمَالِي الشَّجَرِيَّةِ) adıyla Beyrut'ta 1984 yılında yayımlanmıştır. ed-Dâmin eserinin mukaddimesinde esas aldığı nüshalarla ilgili bilgiler de vermiştir.¹⁵ Bu nüshalar;

- Bağdat Yüksek Öğretim Kütüphanesi'nde 369 numarada bulunan ve h. 614 yılından yazılmış bir nüsha. Bu nüshada elli altıncı meclisten eserin sonuna kadar olan kısmı vardır.
- Teymûriyye Kütüphanesi'nde 672 numarada bulunan 1920 yılında yazılmış bir nüsha.

Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ise eserin birçok nüshasından bahsetmekle birlikte Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndeki (Edeb-59) nüshayı esas alıp Âsafîye Kütüphanesi'ndeki (Belâgat-70) nüshadan da yararlandığını belirtmiş¹⁶ ve müellif hakkında geniş bir mukaddime ilâve ederek kitabın tamamını Kâhire'de 1413/1992 yılında üç cilt halinde neşretmiştir.¹⁷

4. Eserin *el-Emâlî* Olarak Adlandırılması ve İbnu'ş-Şecerî'ye Aidiyeti

İbnu'ş-Şecerî eserinin farklı yerlerinde bu kitabını *el-Emâlî* olarak isimlendirmiştir. Eserde yaklaşık on sekiz yerde İbnu'ş-Şecerî kitabından *el-Emâlî* olarak bahsetmektedir.¹⁸ Örneğin, müellif eserinde "*el-Emâlî'de bunu daha önce zikrettik*", "*el-Emâlî'de daha önce bunu şerh ettim*", "*bu konuda el-Emâlî'de daha önce yeterli bilgi*

14 Hüseyin Elmalı, "el-Emâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), XI, 73.

15 Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Mâ lem yünşer mine'l-Emâlî's-Şecerîyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 7.

16 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, (Kâhire, yy, 2014), (*muh. mukaddimesi*), I, 205, 206, 207.

17 Elmalı, "el-Emâlî", XI, 73; Ayrıca bkz. Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 45-46.

18 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 126, 169, 233, 243, 256, 273, 384, 433; II, 18, 32, 84, 237, 454, 460, 585, 601; III, 133, 209.

verdim”, “bu beytin irâbını el-Emâlî’de daha önce verdik ancak burada bir problemi gidermek için ve daha faydalı olduğunu düşündüğümüzden tekrar ediyoruz” gibi ifadeler kullanmıştır. Dolayısıyla buradan hareketle eserin el-Emâlî olarak isimlendirilmesinde herhangi bir ihtilafın olmadığını söyleyebiliriz.

Eserin İbnu’ş-Şecerî’ye aidiyetine gelince, müelliften bahseden tabakât kitaplarının tamamı onun el-Emâlî adlı bir eserinin olduğunu zikretmişlerdir.¹⁹ Ayrıca eserin İbnu’ş-Şecerî’ye aidiyeti ile ilgili herhangi bir görüş ayrılığının olmadığını da görmekteyiz.

5. Eserin İmlâ Süreci

Seksen dört meclisten oluşan İbnu’ş-Şecerî’nin el-Emâlî’sinin bir diğer özelliği ise bazı meclislerin başında o meclisin ne zaman yapıldığının tarihinin yazılmasıdır. Bu tarihler İbnu’ş-Şecerî tarafından mı yazdırıldı yoksa eseri imlâ eden talebeleri tarafından daha sonra mı yazıldı, bununla ilgili kesin bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Eserde ilk olarak sekizinci meclisin tarihi, son olarak ise otuz üçüncü meclisin tarihi belirtilmiştir. Tarih kaydı düşünülen meclisler ve tarihleri şu şekildedir:

- Sekizinci meclis: h. 524 yılı Cemâziyelevvel’in ilk Cumartesi günü.²⁰
- Dokuzuncu meclis: 8 Cemâziyelevvel h. 524 Cumartesi.²¹
- Onuncu meclis: 22 Cemâziyelevvel h. 524 Cumartesi.²²
- On birinci meclis: h. 524 yılı Cemâziyelevvel’in son Cumartesi günü.²³
- On üçüncü meclis: 4 Cemâziyelâhir h. 524 Cumartesi.²⁴
- On beşinci meclis: 28 Cemâziyelâhir h. 524 Cumartesi.²⁵
- On altıncı meclis: 6 Recep h. 524 Cumartesi.²⁶
- On yedinci meclis: 13 Recep h. 524 Cumartesi.²⁷

19 Örnek için bkz. İbnu’l-Enbârî, *Nüzhetu’l-Elîbbâ*, (Ürdün: yy, 1985), 300; Yâkût el-Hamevî, *Mu’ce-mu’l-udebâ*, (Beyrut: yy, 1993), VI, 2775; el-Kiftî, *İnbâhu’r-ruvât*, (Beyrut: yy, 1982), III, 356.

20 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 71.

21 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 83.

22 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 95.

23 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 104.

24 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 126.

25 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 148.

26 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 157.

27 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 166.

- On sekizinci meclis: 20 Recep h. 524 Cumartesi.²⁸
- On dokuzuncu meclis: 27 Recep h. 524 Cumartesi.²⁹
- Yirminci meclis: 4 Şaban h. 524 Cumartesi.³⁰
- Yirmi birinci meclis: 13 Şaban h. 524 Cumartesi.³¹
- Yirmi ikinci meclis: 23 Cemâziyelevvel h. 526 Salı.³²
- Yirmi üçüncü meclis: h. 526 yılı Cemâziyelevvel'in son Salı günü.³³
- Yirmi dördüncü meclis: 8 Cemâziyelâhir h. 526 Salı.³⁴
- Yirmi beşinci meclis: h. 526 Cemâziyelâhir ayının ortasındaki Salı günü.³⁵
- Yirmi altıncı meclis: h. 526 Cemâziyelâhir ayının son Salı günü.³⁶
- Yirmi yedinci meclis: 7 Recep h. 526 Salı.³⁷
- Yirmi sekizinci meclis: 26 Şaban h. 526 Salı.³⁸
- Yirmi dokuzuncu meclis: 9 Şevvâl h. 526 Salı.³⁹
- Otuzuncu meclis: 16 Şevvâl h. 526 Salı.⁴⁰
- Otuz birinci meclis: 23 Şevvâl h. 526 Salı.⁴¹
- Otuz ikinci meclis: 8 Rebîulevvel h. 536 Cumartesi.⁴²
- Otuz üçüncü meclis: 15 Rebîulevvel h. 536 Cumartesi.⁴³

Yukarıda da görüldüğü üzere sekizinci meclisten başlayarak otuz üçüncü meclise kadar tarihler belirtilmiştir. Ancak arada on ikinci ve on dördüncü meclislerin tarihleri belirtilmemiştir. Verilen tarihlerden on üçüncü ve on beşinci meclislerin tarihlerinden birisinin ise yanlış olarak kayda geçildiğini görmekteyiz. Zira aynı

28 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 176.

29 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 187.

30 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 198.

31 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 207.

32 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 216.

33 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 228.

34 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 238.

35 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 248.

36 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 259.

37 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 270.

38 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 280.

39 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 293.

40 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 304.

41 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 314.

42 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 368.

43 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 383.

ayın 4'ü ile 28'inin aynı gün (cumartesi) olması mümkün görünmemektedir. On üçüncü ve on beşinci meclislerin öncesine ve sonrasına baktığımız zaman, on üçüncü meclisin tarihinin 14 Cemâziyelâhir yerine 4 Cemâziyelâhir olarak yanlış kaydedildiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda tarihleri belirtilmeyen on ikinci meclisin 7 Cemâziyelâhir h. 524 Cumartesi, on dördüncü meclisin ise 21 Cemâziyelâhir h. 524 Cumartesi günü yapıldığı kanaatindeyiz.

Ayrıca yirmi birinci ve yirmi ikinci meclislerin arasında iki yıllık, otuz birinci ve otuz ikinci meclislerin arasında ise on yıllık bir ara verildiğini görmekteyiz. İbnu'ş-Şecerî başlangıçta meclislerini cumartesi günleri düzenlerken iki yıllık aranın ardından meclisleri salı günü yapmaya başlamıştır. Otuz birinci meclisten sonra vermiş olduğu on yıllık aranın ardından ise meclisleri tekrar cumartesiye almıştır.

Bunun dışında otuz birinci meclis ile otuz ikinci meclis arasında müellifin meclislerinden olmadığı ancak önemine binaen oraya h. 539 yılı Rebûlâhir ayında eklendiğine dair bir not bulunan bazı konular vardır.⁴⁴ Meclisin sonuna bu şekilde yapılan bir eklemenin, eserdeki tarihlerin de daha sonradan müellifin eseri imlâ eden talebeleri tarafından eklenmiş olabileceğini göstermektedir.

Genel olarak diyebiliriz ki, eserdeki tarih kayıtlarına baktığımız zaman -h. 539 yılına dair tarih kaydının daha sonradan eklendiğini düşünürsek- ilk otuz üç meclisin h. 524-536 yılları arasında imlâ edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca son tarih kaydı otuz üçüncü mecliste olup seksen dördüncü meclise kadar olan kısmın tamamlanmasının *müellifin hayatının son anlarına kadar devam ettirilmiş olma olasılığı yüksektir.*

6. İbnu'ş-Şecerî'nin Eserdeki Metodu

İbnu'ş-Şecerî meclislerin başında genellikle o meclisi hangi konuya ayıracaksa onu belirtir. Meclislere sarf-nahiv meseleleri, bazı ayetlerin tefsiri,⁴⁵ bazı şiirlerin irâb ve mana açısından tahlili⁴⁶ ile başlar. Kimi zaman ise kendisine sorulan soruları cevaplar.

Eserde işlenen konuları üç grupta ele almak mümkündür. Birincisi müellifin bizzat kendisinin ortaya attığı meseleler, ikincisi müellifin talebeleri tarafından

44 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 323.

45 Örnek için bkz. İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 71, 83, 95.

46 Örnek için bkz. İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 33, 42, 51, 62.

sorulan sorulara verilen cevaplar, üçüncüsü ise başka şehirlerden gelerek İbnü's-Şecerî'ye sorulan sorulara verdiği cevaplar.⁴⁷

İbnü's-Şecerî konuları işlerken tekrardan kaçınmaya çalışır, ancak bazen önemine binaen bazı konuları tekrar eder. Tekrar ettiği konuları وَقَدْ ذَكَرْتُهَا فِي مَوْضِعَيْنِ "İki yerde bu konuyu zikrettim",⁴⁸ وَقَدْ ذَكَرْتُ هَذَا فِيهَا مَرَّةً "Bu sözümüz tekrar edildi",⁴⁹ وَقَدْ ذَكَرْتُ هَذَا فِيهَا مَرَّةً "Bunu el-Emâli'de daha önce zikretmiştim"⁵⁰ gibi ifadelerle daha önceden değindiğine işaret eder. Yine eserinde daha önceden detaylı olarak değindiği konulara kısaca değinip وَقَدْ بَسَطْتُ الْكَلَامَ "(Bu konuda) sözü (daha önce) geniştir ele almıştım",⁵¹ وَقَدْ أَشْبَعْتُ الْكَلَامَ فِي هَذَا النَّحْوِ فِيهَا تَقَدَّمَ "Bu konuda daha önce doyurucu bilgi vermiştim"⁵² gibi ifadelerle önceki yerlere işaret eder. Örneğin, İbnü's-Şecerî muzafun ileyhten hâl gelmesi,⁵³ muzâfın hazfedilip muzâfun ileyhin onun yerini alması, fiillerin birbiri yerine kullanılması⁵⁴ gibi konuları tekrar etmiştir. Bununla birlikte müellif tekrar ettiği bir konuda öncekinden farklı bir görüş zikretmiştir. Şöyle ki, مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى "Rabbin seni terketmedi ve darılmadı"⁵⁵ ayetindeki "darılmadı" ifadesi için eserinin bir yerinde muhâtapı gâibe bir iltifât sanatının olduğunu söylerken,⁵⁶ başka bir yerinde ise ifadedeki mefûlun hazfedilmiş olduğunu ve takdîrinin "sana darılmadı" olduğunu söyler.⁵⁷

Müellif eserinde ele aldığı konularla ilgili daha önceki dilcilerin görüşlerinden bahseder. Bu görüşlerle alakalı olarak çoğu yerde kendi düşüncesini de söyler. Kimi zaman önceki dilcileri eleştirir kimi zaman ise görüşün doğruluğunu ortaya koyar. Bu anlamda doğru bulduğu görüşleri الصَّحِيحُ عِنْدِي "doğru olan...";⁵⁸

47 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, (muh. mukaddimesi), I, 191.

48 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, III, 134.

49 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, II, 375.

50 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 126, 384.

51 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, II, 530, 585.

52 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, II, 513.

53 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 26, 241, 256; III, 96.

54 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 67; II, 34, 453.

55 Duhâ 93/3.

56 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 177.

57 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, II, 66.

58 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 274; II, 112, 193, 364, 368, 528; III, 51-52, 165-166.

"bana göre doğru olan";⁵⁹ مَا ذَكَرْتُهُ أَوْلَى الصَّحِيحُ "ilk olarak zikrettiğim doğru olan (görüş);"⁶⁰ هَذَا الْقَوْلُ صَحِيحٌ "bu söz doğrudur";⁶¹ أَوْلَى "daha evlâdır";⁶² جَيِّدٌ "güzelidir"⁶³ gibi ifadelerle belirtir.

Bunun yanı sıra katılmadığı ve doğru bulmadığı görüşlerle ilgili ise şu ifadeleri kullanır: هَذَا عَيْرٌ صَحِيحٌ "bu (görüş) doğru değildir";⁶⁴ لَيْسَ بِصَحِيحٍ "doğru değildir";⁶⁵ بَعِيدٌ (doğrudan) uzaktır";⁶⁶ غَلَطٌ "yanlıştır";⁶⁷ ضَعِيفٌ "zayıftır";⁶⁸ بَعِيدٌ مِنَ الصَّوَابِ "doğrudan uzaktır";⁶⁹ بَعِيدٌ مِنَ الْفَائِدَةِ " faydadan uzaktır";⁷⁰ ضَعِيفٌ بَعِيدٌ "zayıf ve (doğrudan) uzaktır"⁷¹

Farklı görüşler arasında tercihte bulunurken ise الْقَوْلُ الْأَوَّلُ أَصَحُّ "birinci görüş daha sahihtir";⁷² الْأَوَّلُ أَصَحُّ "birinci (görüş) daha sahihtir";⁷³ هَالِكٌ ب. الخليل وَسَبِيوَيْهِ أَصَحُّ "Halil b. Ahmed'in ve Sibeveyhi'nin görüşü daha sahihtir";⁷⁴ هَذَا أَصَحُّ الْقَوْلَيْنِ "bu iki görüşten en sahih olanıdır"⁷⁵ gibi ifadeler kullanmıştır.

İbnu'ş-Şecerî'nin eserinde takip ettiği metotlarından birisi de muhtemel sorulara cevap vermesidir. Bu metot klasik kitapların çoğunda karşımıza çıkan bir üsluptur. Genellikle فَيُنْقَلُ...فَيُنْقَلُ "şöyle denirse... (şu şekilde) derim" şeklinde muhâtabın sorabileceği soru üzerinden mesele açıklanır. Müellif de eserinin birçok yerinde meseleleri bu şekilde açıklar. Bu anlamda İbnu'ş-Şecerî daha çok ...فَيُنْقَلُ

59 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 349, 363.

60 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 375.

61 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 282.

62 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 64, 110, 254, 315, 318, 320; II, 73, 526.

63 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 72, 182; II, 452, 538; III, 100.

64 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 414; II, 257, 394, 415; III, 187, 189, 269.

65 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 416; III, 16, 129, 167.

66 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 284, 386; II, 103; III, 100.

67 Aynı kelimenin fiil halleriyle kullanımını da vardır. Örnekler için bkz. İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 258, 451, 517; III, 29, 177, 179-180, 273.

68 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 72, 82, 118.

69 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 442.

70 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 254, 311.

71 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 147.

72 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 209.

73 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 398.

74 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 553.

75 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 151.

قِيلَ "şöyle denirse... şöyle denir (cevap verilir)"⁷⁶ ve الْجَوَابُ... فَإِنْ قِيلَ "şöyle denirse... cevap (şu şekildedir)"⁷⁷ ifadelerini kullanır. Bunun dışında ise قُلْتُ... فَإِنْ قِيلَ "şöyle denirse...şu şekilde derim";⁷⁸ جَوَابَانِ... فَإِنْ قِيلَ "şöyle denilirse...iki cevabı (vardır)";⁷⁹ فَإِنْ قِيلَ... قُلْنَا... فَإِنْ قِيلَ "şöyle denirse...benim sözüm (cevabım) şöyledir";⁸⁰ قُلْنَا... قُلْنَا... فَإِنْ قِيلَ "şöyle denirse...deriz ki"⁸¹ gibi ifadeler de kullanmıştır.

Müellifin eserde takip ettiği metotlardan birisi de anlattığı konuları ayet, hadis, şiiir ve mesel örnekleriyle zenginleştirmesidir. İbnu'ş-Şecerî'nin bu özelliği hemen hemen bütün konularda kendini göstermektedir. Araştırmamızda özellikle belâgat, sarf ve nahiv ile ilgili müellifin görüşlerini açıklamaya çalıştığımız yerlerde onun bu yönüne işaret etmeye çalışacağız.

7. Eserin Genel Özellikleri

el-Emâli İbnu'ş-Şecerî'nin en önemli ve en geniş eseridir. Daha önce de değindiğimiz gibi eserde Arap dilinin bütün alanlarıyla ilgili konulara yer verilmiştir. Müellif konuları işlerken dili olabildiğince akıcı kullanmaya çalışmış, verdiği çokça örneklerle de konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. İbnu'ş-Şecerî'nin meşhur talebelerinden İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181) hocasının fasih, tatlı sözlü ve güzel bir anlatım üslubuna sahip olduğunu aktarır.⁸² İbn Hallikân da (ö. 681/1282) benzer şekilde müellifin güzel sözlü, fasih ve anlatımı çok iyi olan bir üsluba sahip olduğunu nakleder.⁸³ İbnu'ş-Şecerî'nin bu özelliği eserinin hemen hemen her tarafına yansımıştır.

Müellif eserindeki kendi anlatım tarzını beğendiğini ve bununla övündüğünü de görmekteyiz. Örneğin, o bazı meseleleri izah ettikten sonra "*Bu faslı iyi tefekkür et. Zira başka birisinin bu şekilde anlattığını bilmiyorum*"⁸⁴ veya "*Bu faslı ezberle. Çünkü bu büyük bir asıldır*"⁸⁵ gibi ifadeler kullanmıştır.

76 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 1, 49, 164, 235, 433; II, 94, 119, 138, 148, 157, 186, 195, 260, 333, 342, 343, 350, 439, 529; III, 25, 195.

77 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 18, 113, 115, 237, 244, 251, 257, 268, 309, 331, 354; II, 8-9, 53, 155, 339, 350, 350, 491; III, 166, 210.

78 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 364.

79 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 375, 376; III, 206.

80 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 98.

81 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 105.

82 İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

83 İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, (Beyrut: yy, 1994), VI, 46.

84 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 117.

85 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 194.

el-Emâlî, çeşitli gramer konuları, meşhur Arap şairlerinin bazı şiirleri, lugat, belâgat, kafiye, arûz, bazı âyetlerin tefsirleri, tarih, ahbâr ve *müellifin* naklettiği şiirlerde geçen şehirlere dair bilgiler içermektedir. Bazen *fasıl* veya *mesele* başlıkları altında mevzû dışına çıkan İbnu'ş-Şecerî kimi zaman kendisine yöneltilen soruları veya muhtemel soruları cevaplandırmakta, kimi zaman ise tarihî ve edebî bilgilere de yer vermekte, meşhur dilcilerin konuyla ilgili görüşlerini aktarmakta, konunun sonunda ise kendi görüşünü ve tercihini belirtmektedir.

Eserde genel olarak sarf, nahiv ve belâgat konuları ele alınmakla birlikte, müellif hurûfu'l-meânî ve edatlara da önem vermiş, bazı meclisleri bu konulara ayırmıştır.⁸⁶

Bazı meclis girişlerinde İbnu'ş-Şecerî'nin talebelerinden eseri imlâ edenlerce müellife övücü sözlerde bulunulmuştur. Örneğin, أَطَالَ اللَّهُ بِقَاءِهِ "Allah ömrünü uzat-sın"⁸⁷, أَدَامَ اللَّهُ نِعْمَتَهُ "Allah nimetini daim kılsın"⁸⁸, كَبَتَ اللَّهُ أَعْدَاءَهُ "Allah düşmanlarını ortadan kaldırsın"⁸⁹, رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ "Allah ondan razı olsun"⁹⁰, تَعَمَّدَهُ اللَّهُ بِرِضْوَانِهِ "Allah rızasıyla onu korusun"⁹¹, حَرَسَ اللَّهُ نِعْمَتَهُ "Allah ona verdiği nimeti muhafaza etsin"⁹²

Bazı meclis girişlerinde o meclisin yapıldığı tarih ve gün yazılmıştır. Eserin imlâ süreci başlığı altında bu konuyu detaylı olarak incelemeye çalıştık. Genellikle salı ve cumartesi günleri yapılan meclisler ayet tefsiri, şiir irâbı ve tahlili, sarf-nahiv-belâgat konularının izahı gibi konularla başlar. Meclisin sonunda ise أَجْرُ الْمَجْلِسِ "meclisin sonu"⁹³, تَمَّ الْمَجْلِسُ "meclis tamamlandı"⁹⁴ "مَعْلِسٌ بِيْتِي"⁹⁵ gibi ifadelerle o meclisin tamamlandığı belirtilir.

İbnu'ş-Şecerî eserinde bazı dilcileri sert bir dille eleştirmiştir. Bunlar arasında Meliki'n-Nuhât adıyla meşhur Ebû Nizâr'ı (ö. 568/1173),⁹⁶ el-Emâlî'ye reddiye yazan talebesi İbnu'l-Haşşâb'⁹⁷ ve Mekkî b. Ebî Tâlib'i sayabiliriz.⁹⁸

86 Örnek için bkz. İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 39, 46, 62, 70.

87 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 3.

88 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 13.

89 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 5, 23, 33, 62.

90 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 3, 5, 13.

91 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 5, 23.

92 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 5.

93 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 32, 70, 82, 103, 114, 156, 165, 186, 197, 215, 227, 247, 292, 303; II, 12; III, 142.

94 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 322, 416, 435.

95 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 204; 239.

96 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 363-364.

97 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 133.

98 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 164; Ayrıca bkz. İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 163, 183.

Müellif *el-Emâli*'sinde İbn Debbâs'ın *el-Mu'lem* adlı eserine bir reddiye yazdığını da söylemiştir.⁹⁹ Bu kitap İbnu'ş-Şecerî'nin *el-Emâli*'sinde zikri geçen tek eserdir.

Eserin tahkikini yapan et-Tanâhî mukaddimede eserin önemine dair maddeler halinde bazı bilgiler paylaşmıştır. Bu bilgiler genel olarak şunlardır:¹⁰⁰

- *el-Emâli* Kurânî araştırma kitaplarından birisi sayılır. Öyle ki İbnu'ş-Şecerî eserinde bazı ayetlerin tefsirini, irâbını, ayetlerdeki hazfleri ve müşkilleri genişçe ele almıştır.
- *İbnu'ş-Şecerî Sibeveyhi*'nin (ö. 180/796) ve Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) şârihleri arasında sayılır. Müellif Sibeveyhi'nin meşhur eseri *el-Kitâb*'ın günümüzdeki baskılarında olmayan metinleri ve şevâhidi aktarmıştır.
- Müellif günümüze ulaşmayan bazı eserlerden de aktarımda bulunmuştur. Örneğin, Ebu'l-Hasan Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830) *el-Evsat* adlı eserini, Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *el-Vâsit* adlı eserini ve Ebû Ali el-Fârisî'nin bazı kitaplarını bunlar arasında zikredebiliriz.
- *el-Emâli* hazflerden, irâb meselelerinden, edatlar ve hurûfu'l-meânîden bahseden kitapların başında sayılır.
- *İbnu'ş-Şecerî eserinde basit ifadelerle, çokça örneklerle, zorluktan ve karmaşıklıktan uzak durarak nahvi öğretmeyi amaçlar.*
- Eserin dil ilimlerinden delâlet ve iştikâk ilimlerinde de önemli bir yeri vardır.
- Eserde her dönemden şairlerin şiirleriyle istişhâdda bulunmuş bu konuda birçok dilciden farklı davranmıştır. İbnu'ş-Şecerî'nin şiirdeki istişhâd meselesine bakışını *el-Emâli*'de *istişhâd/şiir* başlığı altında daha detaylı değineceğiz.
- Eserde el-Ahtal (ö. 92/710-11), Küseyyir (ö. 105/723), Ebû Duâd el-İyâdî (ö. 240/854), Ebû Hayye en-Numeyrî (ö. II/VIII. yüzyıl) gibi şairlerin divanlarının günümüz baskılarında mevcut olmayan şiirlerine de yer verilmiştir.
- Müellif el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) şârihlerinden birisi de sayılır. Zira el-Mütenebbî'ye ayırdığı ve onun faziletinden, hikmetlerinden ve şiirlerinden örnekler ayırdığı son meclis hariç, eserde seksen beş yerde el-Mütenebbî'den bahsetmiştir.

99 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 211.

100 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 9-10.

8. el-Emâli'de İstişhâd

Sözlükte *şahit getirmek*, *şahit göstermek* anlamlarına gelen istişhâd¹⁰¹ terim olarak ise "bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek" anlamındadır. Bunun için getirilen örneğe *şâhid* denir. Bazı kaynaklarda istişhâd yerine ihticâc ve istidlâl ifadeleri de kullanılmıştır.¹⁰² Misal ile şâhid arasında bir fark vardır. Şöyle ki, misal şâhiden geneldir ve şâhid bir kuralın doğruluğunu kanıtlamak için getirilirken, misal o kuralı daha anlaşılır kılmak ve açıklamak için getirilir.¹⁰³

Bu anlamda İbnu'ş-Şecerî bir meseleyi ele alırken sözlerini desteklemek için başta Kurân-ı Kerim olmak üzere, hadis, şiiir, mesel ve Arap kelâmından istişhâdda bulunmuştur.

8.1. Kurân ve Kıraat

Kurân-ı Kerim en fasih ve beliğ söz olarak kabul edildiğinden istişhâdda kendisine başvuru temel kitap olmuştur. İbnu'ş-Şecerî de eserinde başta nahiv olmak üzere, sarf, lugat ve belâgatla ilgili meseleleri açıklarken Kurân'la istişhâdı çok fazla kullanmıştır. Ayrıca İbnu'ş-Şecerî Kurân kıraatlerini şâz olsun mütevatir olsun nahiv, sarf, lugat ve belâgat meselelerinde istişhâd olarak kullanmıştır. Bu her iki durumun örneklerinin tamamını burada ele almak mümkün değildir. Fakat bir fikir vermesi açısından bazı misaller zikretmeyi yararlı görüyoruz. Örneğin, müellif hâlin müştâk manasında gelebileceğine *فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ* "Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?"¹⁰⁴ ayetini delil olarak getirmiştir. Ona göre, ayette *فِتْنَةٍ* kelimesi müştâk manasında hâl olup *مُخْتَلَفِينَ* anlamındadır.¹⁰⁵

İbnu'ş-Şecerî harfi cerlerin kimi zaman hazfedebileceğini söylemiş ve bu duruma *وَإِخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا* "Musâ kavminden yetmiş adam seçti"¹⁰⁶ ayetini şâhid olarak getirmiştir. Ayette *قَوْمَهُ* lafzının aslının *مِنْ قَوْمِهِ* olduğunu ve başındaki harfi cerin hazfedildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁷

101 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 238-240; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, (Yy: Dâru'l-Hidâye, tsz.), VIII, 253.

102 İsmail Durmuş, "İstişhad", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIII, 396.

103 Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfû İstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, (Beyrut: Mektebetu'l-Lübân, 1996), II, 1447.

104 en-Nisâ 4/88.

105 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 7.

106 el-A'râf 7/155.

107 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 285.

İbnu'ş-Şecerî آن harfinin أي anlamında gelebileceğini söylemiş, bunun da kendisinden önceki cümleyi tefsir edeceğini ifade etmiştir. Bu duruma Kurân'dan وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إبراهيم ve İsmâil'e evimi temizleyin diye emretmiştik¹⁰⁸ ayetini şâhid olarak getirmiştir. Ayetteki طَهَّرَا أَنْ طَهَّرَا "yani temizleyin" şeklinde olup, kendinden önceki durumu tefsir eder. Ayrıca İbnu'ş-Şecerî bu durumun bazı özel durumlarda ve tam bir cümleden sonra olabileceğini söyler.¹⁰⁹

İbnu'ş-Şecerî muhâtap emirlerde aslolanın ل "lam" harfiyle kullanılması olduğunu fakat dile ağır geldiğinden bu harfin muhâtap emirlerde kullanılmadığını söyler. Bu duruma ise muhâtap emirde lam harfinin kullanıldığı Ubey kıraatindeki فَالْتَمَرُوا "Bununla sevinin"¹¹⁰ ayetini istişhâd olarak getirmiştir.¹¹¹

8.2. Hadis

Kurân-ı Kerîm'den sonra ikinci temel kaynak olan hadislerle istişhâd meselesi tartışmalıdır. Bazı dilciler hadislerin mana ile rivayet olduğundan onlarla istişhâd caiz görmezken,¹¹² bazı dilciler ise hadisleri dilsel meselelerde istişhâd olarak kullanmışlardır.¹¹³ İbnu'ş-Şecerî de eserinde Kurân ve şiirden daha az olmakla birlikte hadislerle istişhâdda bulunmuştur. Örneğin, hazf konusunu işlerken ü'nin haberinin hazf edilebileceğine ve bunun da lafzı güzelleştireceğini söylemiş ve şu hadisi şâhid getirmiştir:¹¹⁴

إِنَّ الْمُهَاجِرِينَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ الْأَنْصَارَ قَدْ فَضَّلُونَا، إِنَّهُمْ أَوْوْنَا، وَفَعَلُوا بِنَا وَفَعَلُوا، فَقَالَ: أَلَسْتُمْ تَعْرِفُونَ ذَلِكَ لَهُمْ؟ قَالُوا: بَلَى، قَالَ: فَإِنَّ ذَلِكَ

"Muhâcirler (Allah Rasûlüne) şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü, ensâr bize üstünlük sağladı. Bize sığınak oldular ve bize birçok iyilikler yaptılar. Allah Rasûlü ise şöyle dedi: Bunun onlar için ne anlama geldiğini bilmiyor musunuz? Onlar ise: Evet (bil-

108 el-Bakara 2/125.

109 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 159.

110 Yunûs 10/58.

111 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 354, 522; Ayet Âsım kıraatinde فَالْتَمَرُوا "Bununla sevininler" şeklinde gâib emir olarak gelir.

112 Durmuş, "İstişhad", 396.

113 Saîd el-Afgânî, *fi Usûli'n-Nahv*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1987), 42.

114 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 62-64.

miyoruz) dediler. Allah Rasûlü de "işte budur" dedi.¹¹⁵ Hadiste geçen ذلِكَ فَإِنَّ ifadesinde ذلِكَ kelimesi إِنَّ'nin ismi olup haber hazfedilmiştir. Hadisin takdiri ise şu şekildedir: لَهُمْ مِثْلُ مَا كَفَّاهُمْ مِنْكُمْ لَهُمْ فَإِنَّ ذلِكَ مِثْلُ مَا كَفَّاهُمْ مِنْكُمْ لَهُمْ

İbnu's-Şecerî haberin¹¹⁶ emir manasında gelebileceğini söylemiş ve şu hadisi şâhid olarak getirmiştir:¹¹⁷

لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ

"Fatihâ'yı okumayanın namazı yoktur."¹¹⁸ Yani إقْرَأُوا فِي الصَّلَاةِ الْفَاتِحَةَ "Namazlarda Fâti'hâ okuyun" anlamındadır.

Bir başka istişâdda bulunduğu hadis ise emrin mendûb ve mubâh anlamına gelebileceği durumla ilgilidir.¹¹⁹

مَنْ جَاءَ مِنْكُمْ إِلَى الْجُمُعَةِ فَلْيَغْتَسِلْ

"Sizden kim Cuma'ya gelirse gusletsin."¹²⁰ İbnu's-Şecerî'ye göre hadisteki "gusletsin" emri vucûbiyet değil, mendûb ve müstehâb bir mana ifade eder.

Son olarak Antere b. Şeddâd'ın (ö. 614) beyitlerini açıklarken hadisi istişâd olarak kullandığı şu örneği vermek istiyoruz:

أَنَا الْهَجِينُ عَنَّتَهُ ... كُلُّ امْرِيٍّ يَحْمِي حِرَّهُ
أَسْوَدُهُ وَأَحْمَرُهُ ... وَالشَّعْرَاتِ الْوَارِدَاتِ مِشْفَرُهُ

"Ben melez Antere'yim. Siyahı kırmızısı uzun saçlısı ve (sarkık) dudaklısı herkes namusunu (kadını) korur." Müellif beyitteki الأَسْوَدُ "siyah" lafzının Araplardan; الأَحْمَرُ "kırmızı" lafzının ise Arap olmayanlardan kinâye olduğunu söylemiş ve "Ben kırmızılara (Arap olmayanlara) ve siyahlara (Araplara) gönderildim"¹²¹ hadisini şâhid olarak getirmiştir.¹²²

115 Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Gâribu'l-Hadis*, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, 1396), II, 270-271.

116 Buradaki haber belâgattaki haber olup "kendisinde doğruluk veya yanlışlık bulunan söz" anlamındadır.

117 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 394.

118 Buhâri, *Kitâbu'l-Ezân*, 756; Müslim, *Kitâbu's-Salât*, 34.

119 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 411.

120 Buhâri, *Kitâbu'l-Cumâ*, 2; Müslim, *Kitâbu'l-Cumâ*, 2.

121 Müslim, *Kitâbu'l-Mesâcid*, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 304; IV, 416; V, 145, 148.

122 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 325.

8.3. Meseller ve Arap Kelâmı

Sözlükte *benzer*, *denk*, *örnek* anlamlarına gelen mesel,¹²³ istilahta ise “açıklamak amacıyla benzeri hakkında söylenen söz” şeklinde tanımlanmıştır.¹²⁴ Meselin kapsamlı olarak şu şekilde tarifi yapılabilir: “Kuvvetli tasvir içermesi, veciz olması ve kulağa hoş gelmesi gibi özelliklerinden dolayı, herkes tarafından kabul gören, nesilden nesile aktarılmasıyla meşhur olmuş, bir tecrübeye dayanan, dilden dile aktarılırken de lafzı değişmeyen, genellikle gerçek manası kastedilmeyip mecâzen başka şeylere delalet eden ve benzetme kastıyla söylenen kalıplaşmış ifadelerdir.”¹²⁵

Şehirli Araplar için hicri II. (VIII.) yüzyılın yarısına, bedevî Araplar için ise Câhiliye devrinden itibaren başlayan ve hicri IV. (X.) yüzyılın sonuna kadar uzanan dönem istişhâd dönemi olarak kabul edilmiş ve bu dönemlerde ortaya çıkan meseller kadîm meseller olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemlerde Araplar diğer milletlerle karışmadığı ve dolayısıyla da dilleri bozulmadığı için onların meselleri ve şiirleri gramer kurallarını belirlemede şâhid olarak görülmüştür.¹²⁶

Bu anlamda İbnu'ş-Şecerî de mesellerle istişhâdı uygun görmüş ve eserinde mesellerle istişhâdda bulunmuştur. Örneğin, *Allah'ın haram kıldığı kimseyi öldürmeyin*¹²⁷ ayetindeki *النَّفْسِ* kelimesindeki elif lamın cins için olduğunu söylemiş ve *İnsanları dirhem ve dinar helak etti* meselini şâhid olarak kullanmıştır. Bu meseldeki *النَّاسِ* kelimesinin başındaki elif lam da ayetteki *النَّفْسِ* kelimesindeki elif lam gibi cins ifade eder.¹²⁸

M üenneslik ta'sının durumlarını ele aldığı yetmiş ikinci mecliste, müenneslik ta'sının izdivâc (*her iki durumu eşitleme*) için *de gelebileceğini söylemiş ve* *لِكُلِّ سَاقِطَةٍ لَاقِطَةٌ* “Her düşen şeyin bir alıcısı vardır.”¹²⁹ darb-ı meselini buna şâhid olarak getirmiştir. Burada *لَاقِطَةٌ* olarak gelmesi gereken kelime önceki kelimeye uyum sağlaması için *لَاقِطَةٌ* şeklinde getirilmiştir.¹³⁰

123 Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî, *Mecma' u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beirut: Dâru'l-Mârifet, tsz.), I, 1-6; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheratü'l-emsâl*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, tsz.), I, 7; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 610.

124 er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kurân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412), I, 759.

125 Yakup Kızılkaya, “Arap Dilinde Kâmin Meseller”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 10.

126 İsmail Durmuş, “Mesel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), XXIX, 295.

127 el-İsrâ 17/33.

128 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 75.

129 el-Meydânî, *Mecma' u'l-emsâl*, II, 193.

130 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 38.

Zamirin mercii konusunu işlerken, zamirin mercii'nin kendisinden sonraki bir kelimedede olabileceğini ifade etmiş ve bu duruma *"Hakem'in evine gidilir"*¹³¹ darb-ı meselini şâhid olarak getirmiştir. Bu meselde *فِي بَيْتِهِ يُؤْتَى الْحَكْمُ* ifadesinde zamirin mercii kendisinden sonra gelen *الْحَكْمُ* lafzıdır.¹³²

*İbnu'ş-Şecerî eserinde darb-ı mesellerin yanı sıra sahabe ve tabiin sözlerinden de istişhâdda bulunmuştur. Örneğin, nidânın istiğâse manasına gelebileceğine, inkârcı birisinin Hz. Ömer'i yaralayınca söylediği "يا لله وَاَلْمُسْلِمِينَ" "Ey Allahım Müslümanlara yardım et" sözlerini şâhid olarak getirmiştir.*¹³³

*İbnu'ş-Şecerî nidâda duyurulma kastı olmayabileceğini söylemiş; bu duruma Hz. Ali'nin dünyaya yaptığı nidâyı şâhid olarak getirmiştir.*¹³⁴

يا دُنْيَا أَلِي تَعَرَّضْتِ، لَا حَانَ حِينِكِ، قَدْ بَتَّتِكِ ثَلَاثًا لَا رَجْعَةَ لِي فِيكَ، فَعَمْرُكَ
قَصِيرٌ، وَعَيْشُكَ حَقِيرٌ، وَخَطْرُكَ يَسِيرٌ

"Ey Dünya! Bana mı kastediyorsun, zaman senin zamanın değil. Üç talakla seni boşadım ve artık benim için sana dönüş yoktur. Senin ömrün kısa, yaşamın hakîr, tehlikelerin ise kolay aşılr."

8.4. Şiir

Dille ilgili çalışmalarda hangi şairlerin şiirleriyle istişhâd edileceği meselesi dil âlimleri arasında ihtilaf konusu olmuştur. Fasih Arapçanın kurallarını tespit eden ve lugat hazinesini toplayan dil âlimleri eski dilsel malzemeyi değerlendirip ondan yararlanırken şairleri birtakım tabakalara ayırmışlar ve bu tabakaları ölçü olarak kullanmışlardır.¹³⁵

Bu bağlamda Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) *Hizânetu'l-Edeb* adlı eserinde birtakım tasnifler yapmıştır. Bunlar arasında genel olarak kabul gören tasnif ise şu şekildedir:¹³⁶

131 el-Meydânî, *Mecma 'u'l-emsâl*, II, 72.

132 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 115.

133 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 420.

134 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 420.

135 Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 4; Ayrıca bkz. Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Mes'esi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990): 67-79.

136 Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe ve Lübbü'lübâbi Lisâni'l-Arab*, (Kâhire: yy, 1997), I, 5-6.

Câhiliyyûn: İmru'ul-Kays (ö. 540 civarı) ve el-A'şâ (ö. 7/629) gibi İslâmiyetten önce yaşamış şâirler bu tabakaya aittir.

Muhadramûn: Lebid (ö. 41/661), Hassân b. Sâbit (ö. 60/680) gibi hayatlarının bir bölümünü *Câhiliye döneminde bir bölümünü de İslâmiyet döneminde yaşamış olan şairlerden oluşan tabakadır.*

Mutekaddimûn veya İslâmiyyûn: İslâmi devrin ilk zamanlarında yaşamış şâirlerin oluşturduğu tabakadır. Cerîr (ö.110/728) ve el-Ferazdak (ö.114/732) gibi şâirler bu tabakaya aittir.

Muvelledûn veya muhdesun: Beşşâr b. Burd (167/783) ve Ebû Nuvâs (ö. 198/813) gibi üçüncü tabakadan sonra gelen şairlerdir.

el-Bağdadî'ye (ö. 1093/1682) göre ilk iki tabaka şairlerinin şiirleriyle istişhâdda bulunma konusunda ittifak varken; üçüncü tabakada yer alan şâirlerin şiirleriyle istişhâdda bulunma konusunda ihtilaf olmakla birlikte yaygın olan görüşe göre delil olarak kabul edilmiştir. Dördüncü tabakaya ait şâirlerin şiirleriyle ise bazı hususi sebepler ve istisnalar dışında genel olarak istişhâd uygun görülmemiştir.¹³⁷

Bununla birlikte edebî ilimlerden sarf, nahiv ve lugatte ilk üç tabakadaki *şairlerin şiirleriyle istişhâd edilirken, belâgat ilimleri olan meânî, beyân ve bedî'* de ise ilk üç tabakadaki şairlerin şiirlerinin yanı sıra muvelledûn (muhdesûn) *dönemi şairlerinin, hatta Arap olmayan şairlerin şiirleriyle* de istişhâd câiz görülmüştür.¹³⁸

İbnuş-Şecerî de eserinde Arap şiirinden istifâde etmiş, başta sarf ve nahiv olmak üzere belâgat, lugat, edebiyat, arûz gibi ilimlerle ilgili konularda Arap şiirinden istişhâdda bulunmuştur.

*İbnuş-Şecerî el-Emâli'sinde tekrarlar ve son meclisteki el-Mutenebbî'ye (ö. 354/965) ait şiirler dışında bin yüz beyitten istişhâdda bulunmuştur.*¹³⁹ İbnuş-Şecerî yukarıda zikrettiğimiz cahiliyyûn, muhadramûn, mutekaddimûn/islâmiyyûn ve muhdesûn/muvelledûn tabakalarının hepsinden istişhâdda bulunmuştur. Kendisiyle istişhâdın caiz görülmediği muhdesûn/muvelledûn tabakasından Di'bil el-Huzâî (ö. 246/860), Mervân b. Ebî Hafsâ (ö. 182/798), İbnu'l-Mutez (ö. 296/908), Ebû Temâm (ö. 231/846), el-Buhturî (ö. 284/897), el-Mütenebbî (ö. 354/965) ve İbn Nubâte (ö. 405/1014) gibi şairlerin şiirlerinden istişhâdda bulunmuştur.

137 el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 6-7.

138 el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 5; Durmuş, "İstişhâd", 396.

139 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, (muh. mukaddimesi), I, 102.

*İbnu'ş-Şecerî en çok istişhâdda bulunduğu şairlerin başında muhdesûndan olan el-Mütenebbî (ö. 354/965) gelmektedir. el-Mütenebbî'ye tahsis ettiği son meclisindeki şiirleri dışında, seksen beş yerde kendisinden şiirler zikretmiş ve istişhâdda bulunmuştur.¹⁴⁰ Örneğin, istifhâmın talep ifade edebileceğini söyleyen *İbnu'ş-Şecerî bu duruma el-Mütenebbî'nin şu beytini şâhid olarak getirmiştir:*¹⁴¹*

أَتَأْذَنُ لِي وَ لَكَ السَّابِقَاتُ ... أَجْرَبُهُ لَكَ فِي ذَا الْفَتَى

"Geçmiş iyilikler senin olsun- şu gençte (kılıcı) senin için tecrübe etmeme izin verir misin?" İbnu'ş-Şecerî beyitteki "أَتَأْذَنُ" "izin verir misin?" ifadesinin lafzen istifhâm olmakla birlikte "أَتَأْذَنُ لِي" "bana izin ver" anlamında talep ifade ettiğini belirtmiştir.

İbnu'ş-Şecerî'nin el-Mütenebbî'ye olan ilgisi onu şairin şârihleri arasında zikredilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda şairin beyitlerindeki kelimeleri izah ederken başka şairlerin beyitlerinden istişhâdda bulunmuştur. Örneğin,

أَمْطِرُ عَلَى سَحَابِ جُودِكَ تَرَةً ... وَانْظُرْ إِلَى بَرَحْمَةٍ لَا أَعْرِقُ

"Cömertliğinin bulutuyla bana çokça yağmur yağdır. Ve rahmetinle bana bak ki boğulmayayım." İbnu'ş-Şecerî buradaki "سَحَابٌ تَرٌ" ifadesinin "çok su" manasında olduğunu, çok koşan attan istiâre yapıldığını söylemiş ve şu beyti istişhâd olarak getirmiştir:¹⁴²

وَقَدْ أَغْدُو إِلَى الْهَيْجَا ... بِالمَحْتَنِكِ التَّرِّ

"Savaşa çok tecrübeli atlarla gidiyorum."

İbnu'ş-Şecerî belâgat konularından olan tağlîb konusunu işlerken الْقَمْرَانُ lafzının güneş ve ay manasına geldiğini söylemiş ve mütekaddimûn/islâmiyyûn dönemi şairlerinden el-Ferezdak'tan (ö. 114/732) şu beyti şâhid getirmiştir:

أَخَذْنَا بِأَفَاقِ السَّمَاءِ عَلَيْكُمْ ... لَنَا قَمْرَاهَا وَالتُّجُومُ الطَّوَالِعُ

140 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, (muh. mukaddimesi), I, 103.

141 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 327.

142 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 122.

"Size karşı semânın âfâkını tuttuk. Semânın iki kameri ve doğan yıldızlar bizimdir."¹⁴³
İbnuş-Şecerî bu beyitte فَمَرَّ اها lafzıyla zikredilen iki kamerle güneş ve ayın kastedildiğini belirtmiştir.¹⁴⁴

İbnuş-Şecerî'nin eserindeki beyitlerin sayısına baktığımız zaman bu örnekleri arttırmak mümkün fakat bu kadar örneğin fikir vermesi açısından yeterli olacağını düşünüyoruz. Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, İbnuş-Şecerî her dört tabaka şairlerin şiirlerinden istifade etmiştir. Diğer dilcilere kıyasla muhdesûndan olan şairlerin şiirlerini istişhâd olarak daha çok kullanmıştır.

9. *el-Emâlî*'de Ele Alınan Konular

İbnuş-Şecerî'nin el-Emâlî'si seksen dört meclisten oluşmaktadır. Bu meclislerde Arap dilinin hemen hemen bütün alanlarıyla ilgili konulara temas edilmiştir. İbnuş-Şecerî bazen bir nahiv meselesini ele almış, bazen sarfla ilgili bir konuyu işlemiş, verdiği örnek beyitlerdeki kelimelerin izahını ve irâbını yapmıştır. Bazı meclisleri belâgat konularına ayıran İbnuş-Şecerî, bazı meclislerde ise ayet-hadislerin tefsir-şerh ve irâblarını yapmıştır. Kimi zaman arûz ve kâfiyeye değinmiş kimi zaman ise tarihi bilgiler aktarmıştır. Bunun yanı sıra fıkıh ve felsefe gibi alanlarla ilgili bazı bilgiler de zikretmiştir. Özellikle Arap dili alanında temâyüz eden İbnuş-Şecerî'nin birçok ilme vakıf olduğunu ve bunları da eserine yansıttığını görmekteyiz.

İbn Hallikân (ö. 1282/681) *el-Emâlî*'nin İbnuş-Şecerî'nin en geniş ve en faydalı eseri olduğunu ve özellikle Arap edebiyatıyla ilgili birçok fayda içerdiğini söylemiştir.¹⁴⁵ *Yâfi'î*'de (ö. 1367/768) *el-Emâlî*'nin İbnuş-Şecerî'nin en geniş ve en faydalı eser olduğunu söylemiş ve bu eserin Arap edebiyatıyla alakalı beş ilmi ihtiva ettiğini ifade etmiştir.¹⁴⁶ Bu beş sanatın ne olduğu bilindiğinden olsa gerek *Yâfi'î* bununla ilgili bilgi vermemiştir. Ancak meşhur Arap edebiyatı âlimi Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) Ebû Câ'fer Ahmed b. Yûsuf el-Endelûsî'den naklen

143 Ayrıca İbnuş-Şecerî burada güneşle İbrâhim'in (a.s.), ay ile Muhammed'in (a.s.), yıldızlarla da ehli beytin işaret edildiğini aktarmıştır.

144 İbnuş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 19.

145 İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yân*, VI, 45.

146 Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleymân el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma 'rifeti havâdisi'z-zamân*, thk. Halil el-Mansûr, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), III, 211.

Arap edebiyatıyla ilgili ilimlerin altı olduğunu aktarmıştır. Bunlar lugat, sarf, nahiv, meânî, beyân ve bedîdir.¹⁴⁷

el-Emâlî'nin de ihtiva ettiği bu konulardan başta sarf, nahiv, lügat ve belâgat olmak üzere diğer bazı konulara burada kısaca temas etmek istiyoruz.

9.1. Nahiv

İbnu'ş-Şecerî'nin meşhur talebelerinden İbnu'l-Enbârî (ö. 1181/577) hocasının kendi çağdaşları arasında nahvi en iyi bilen kişi olduğu söylemiştir.¹⁴⁸ Bunun yanı sıra İbnu'ş-Şecerî uzun yıllar nahiv dersleri vermiştir.¹⁴⁹ İbnu'ş-Şecerî'nin nahve dair görüşlerini *el-Emâlî*'sinde görmekteyiz. Bu anlamda İbnu'ş-Şecerî'nin nahve ait görüşleri birçok çalışmaya da konu olmuştur. Bunlardan en önemlilerinden birisi, Abdulmun'im et-Tikrîti'nin *İbnu'ş-Şecerî ve Menhecuhû fîn-Nahv* adlı yüksek lisans (Bağdat Üniversitesi) çalışmasıdır. et-Tikrîti bu eseri daha sonra aynı isimle 1974 yılında kitap olarak yayımlamıştır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, müellifin hayatını, hocalarını, talebelerini ve eserlerini ele almıştır. İkinci bölümde *müellifin görüşlerinin* Basra ve Kûfe ekollerinin görüşleriyle olan ilişkisine ve müellifin kendine ait olan görüşlerinden bahsetmiştir. Üçüncü bölümde ise müellifin eserdeki metodunu, mensup olduğu dil ekolünü ve etkilediği dilcileri zikretmiştir. et-Tikrîti sonuç kısmında İbnu'ş-Şecerî'nin nahivde genel olarak Basralı dilcilerle aynı görüşleri paylaştığını, çok az meselede Kûfeli dilcileri desteklediğini aktarmıştır. Bu bağlamda et-Tikrîti'nin bu çalışmasının İbnu'ş-Şecerî'nin nahve dair görüş ve yöntemini anlamada önemli bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

İbnu'ş-Şecerî'nin nahve dair görüşlerini inceleyen diğer bir önemli eser ise Mahmûd Muhammed et-Tanâhî'nin İbnu'ş-Şecerî ve Ârâuhu'n-Nahviyye adlı doktora tezi (Kâhire Üniversitesi, 1978) çalışmasıdır. et-Tanâhî ayrıca *el-Emâlî*'nin tamamını tahkik ederek geniş bir mukaddimeyle birlikte 1992 yılında Kâhire'de yayımlamıştır. et-Tanâhî mukaddimeyi üç bölümde ele almıştır. Birinci bölümde müellifin hayatını, ikinci bölümde ise müellifin nahve dair görüşlerini zikretmiştir. et-Tanâhî müellifin bu görüşlerini altmış dört maddede toplamıştır. Ayrıca bu bölümde *el-Emâlî*'deki irâb olgusundan, hazfden, eserdeki istişâd metodundan, eserin kaynaklarından, etkilediği dilcilerden, müellifin mensup olduğu dil ekolünden bahsetmiştir. et-Tanâhî de et-Tikrîti gibi İbnu'ş-Şecerî'nin Basra ekolüne mensup

147 el-Bağdâdi, *Hizânetü'l-edeb*, I, 5.

148 İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, 300.

149 Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, VI, 2775.

olduğunu söylemiştir. Üçüncü bölümde ise emâli kavramını açıklamış, müellifin eserindeki metodunu zikretmiştir. *et-Tanâhî'nin tahkiki ve mukaddimesi İbnu'ş-Şecerî ve el-Emâli'si* üzerine çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynak konumundadır.

Zikrettiğimiz bu iki eserde İbnu'ş-Şecerî'nin nahve dair görüşleri ayrıntılı olarak bulunabilir. Burada örnek olması açısından birkaç görüşünü zikretmek istiyoruz:

İbnu'ş-Şecerî ism-i işaretin zamir yerine kullanılabileceğini söylemiştir.¹⁵⁰ Örneğin, "إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا" "Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."¹⁵¹ ayetteki أُولَئِكَ ism-i işareti zamirin yerini almıştır. Takdîri ise şu şekildedir: "كُلُّهُنَّ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا" "Onların hepsi o şeyden sorumludurlar."

İbnu'ş-Şecerî'ye göre gayr-i âkil müzekker kelimelerin çoğulunun elif-ta (ات) ile gelmesi caizdir. مَكَانٌ kelimesinin çoğulunun مَكَانَاتٌ şeklinde gelmesi gibi. Bu durumu şu ayetin tefsirini yaparken de zikretmiştir: "لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ" "Andolsun ki, Allah birçok yerde size yardım etmiştir."¹⁵² Ona göre, ayetteki فِي مَوَاطِنَ yani مَكَانَاتٍ "savaş yerleri" anlamındadır.¹⁵³ Görüldüğü üzere ayeti tefsir ederken مَوَاطِنَ kelimesinin karşılığı olarak مَكَانَاتٌ kelimesini vermiştir.

İbnu'ş-Şecerî bir kelimenin çoğulunun çoğulunun çoğulu (جَمْعُ جَمْعِ الْجَمْعِ) olabileceğini de söylemiş ve buna أَصِيلٌ kelimesini örnek vermiştir. Ona göre bu kelimenin çoğulu أَصِيلٌ onun da çoğulu أَصَالٌ olup bu kelimenin de çoğulu ise أَصَائِلٌ şeklindedir. İbnu'ş-Şecerî'nin bu görüşü talebesi İbnu'l-Haşşâb tarafından eleştirilmiştir.¹⁵⁴

İbnu'ş-Şecerî لَدُنْ kelimesinin مِنْ harfi ceri olmaksızın kullanımının az olduğunu söyleyen İbn Cinnî'yi (ö. 392/1002) eleştirmiştir. Bu duruma şiirlerden örnekler vermiştir. Küseyyir'e (ö. 105/723) ait şu beyit gibi:¹⁵⁵

وَمَا زِلْتُ مِنْ كَيْلِي لَدُنْ أَنْ عَرَفْتُهَا ... لِكَالْهَائِمِ الْمُقْصَى بِكُلِّ مَكَانٍ

"Leylâyı tanıdığımдан beri (sürüsünden) uzaklaştırılmış her tarafa giden şaşkın (deve) gibiyim."

150 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 103.

151 el-İsrâ 17/36.

152 et-Tevbe 9/25.

153 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 272.

154 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 381-382.

155 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 338-339.

İbnu'ş-Şecerî nahivde önemli tartışmalardan birisi olan zunbûriyye meselesinde Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) görüşünün doğru olduğunu aktarmıştır. Zunbûriyye meselesi Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve el-Kisâî (ö. 189/805) arasında gerçekleşen bir münâzaradır. Buna göre, nahiv meselelerini konuşmak için bir araya gelen bu iki dil âliminden el-Kisâî, Sîbeveyhi'ye كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ الْعُقْرَبَ أَشَدَّ لِسْعَةً مِنَ الرَّئِبُورِ فَإِذَا هُوَ هِيَ "Ben akrep sokmasının eşek arısının sokmasından daha şiddetli olduğunu zannediyordum. Bir de ne olsun o da onun gibiymiş" cümlesinin son kelimesinin merfû mu yoksa mansûb mu okunacağını sormuş. Sîbeveyhi de فَإِذَا هُوَ هِيَ şeklinde merfû olarak okunması gerektiğini söylemiştir. el-Kisâî ise bu okumanın hatalı (lahn) olduğunu doğrusunun ise هُوَ إِيَاهَا şeklinde mansûb olması gerektiğini ifade etmiştir. Sîbeveyhi de kendi görüşünde ısrar edince münâzarayı düzenleyen Yahyâ b. Hâlid ihtilafı gidermek için kimin hakem olacağını sormuş, el-Kisâî ise her taraftan gelerek kapıda bekleyen ve Arapçayı en fasih şekilde konuşan bedevî Arapların olduğunu ve onlara bu durumun sorulmasının uygun olacağını belirtmiştir. Kapıda bekleyen ve hakemliklerine müracaat edilen bedeviler arasında yer alan Ebû Fak'as, Ebû Ziyâd, Ebu'l-Cerrâh, Ebû Servân içeriye girmişler, mesele onlara aktarıldığında ise, bunlar el-Kisâî'nin kullanımını doğru bulmuşlardır.¹⁵⁶ Zunbûriyye meselesinin ve bu meselenin arka planının Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerinin değerlendirilmesi noktasında önemli bir yeri vardır.¹⁵⁷ İki ekol arasındaki temel meselelerden birisi olan bu konuda İbnu'ş-Şecerî çoğu meselede olduğu gibi Basra ekolünün görüşünü desteklemiştir. Bu mesele bir anlamda İbnu'ş-Şecerî'nin hangi ekole mensup olduğunu da gösteren bir durumdur.

9.2. Sarf

el-Emâli'de geniş bir şekilde ele alınan konulardan birisi de hiç şüphesiz sarf ilmidir. İbnu'ş-Şecerî'nin el-Emâli'sindeki sarfa dair görüşleri bazı bilimsel çalışmalara da konu olmuştur. Bunlardan birisi de Ahmet Tekin tarafından hazırlanmış olan İbnu'ş-Şecerî'nin el-Emâli Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi adlı çalışmadır. Eser giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Arap edebiyatında emâlî geleneği üzerinde durulmuş, birinci bölümde İbnu'ş-Şecerî'nin hayatı ve eserle

156 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 348-349; İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf*, (el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003), II, 576.

157 Bkz., Nevin Karabela, "Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 2 (2001): 257-264.

ilgili bazı konular işlenmiştir. Çalışmanın temelini teşkil eden ve İbnu'ş-Şecerî'nin sarfa dair görüşlerinin ele alındığı ikinci bölümde ise mîzan-mevzûn, fiiller, te'kid nunları, mastarlar, ism-i tafdil, sıfat-ı müşebbehe, taaccûb, ism-i mensûb, tekil-i kil-çoğul lafızlar, maksûr-memdu'd-menkûs isimler, i'lâl, ibdâl, idğâm vasl-kat' hemzeleri gibi konular ele alınmıştır.

el-Emâli'de sarfa dair bilgiler seksen dört meclisin tamamına yayılmış bir şekildedir. Müellif bir ayeti, hadisi veya bir şiiri tahlil ederken buralarda geçen kelimelerin sarf yönleriyle ilgili bilgileri aktarmıştır. Bununla birlikte eserdeki sarfla ilgili kuralların nahve dair daha az oluşu o döneme kadar bu kuralların tespitinin yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan İbnu'ş-Şecerî'nin sarf ilmine dair görüşleri önceki dilcilerin görüşlerinden çok farklı olmayıp genellikle onları pekiştiren ve açıklayan türden görüşlerdir. Nitekim eserdeki sarfa dair bilgilere Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ında, el-Müberred'in (ö. 286/900) *el-Muktedab*'ında ve İbnu's-Ser-râc'ın (ö. 316/929) *el-Usûl*'ünde görmekteyiz. Fakat İbnu'ş-Şecerî'nin vermiş olduğu bilgilerin daha detaylı ve sistematik olduğu söylenebilir.¹⁵⁸

İbnu'ş-Şecerî'nin el-Emâli'sindeki sarfla ilgili görüşleri hakkında fikir vermesi açısından birkaç örnek vermek istiyoruz:

*İbnu'ş-Şecerî edilgen fiiller için فَاعِلُهُ لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ*¹⁵⁹ ve المَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ ifadesini¹⁶⁰ kullanırken etken fiiller için ise لِلفَاعِلِ المَبْنِيُّ ifadesini¹⁶¹ ve سُمِّيَ فَاعِلُهُ ifadesini¹⁶² kullanmıştır. Bazı fiillerin ise sürekli edilgen olarak geleceğini söylemiştir.¹⁶³ Örnek olarak ise Şerif er-Radi'nin (ö. 406/1015) divanından şu beyti vermiştir:

تُرْهِى عَلَى تِلْكَ الظَّبَا ... ءِ فَلَيْتَ شِعْرِي مَنْ أَبَاهَا

"Şu ceylana karşı kibirleniliyor, keşke babasının kim olduğunu bilseydim."

İbnu'ş-Şecerî تُرْهِى fiilinin aslının زهو olup kibir manasında kullanıldığını söylemiştir. Fiilin mechûl halde kullanıldığını ifade eden İbnu'ş-Şecerî أَنْتَ مَرْهُوٌّ ve رُهِيتَ عَلَيْنَا gibi

158 Ahmet Tekin, *İbnu'ş-Şecerî'nin el-Emâli Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*, (Ankara: İlähiyat Yayınları, 2019), 154.

159 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 46; 232.

160 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 314.

161 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 518.

162 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 200.

163 Tekin, *İbnu'ş-Şecerî'nin el-Emâli Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*, 95.

ifadelerin “kibirlendin” manasında olduğunu aktarmıştır. Ona göre bu fiil malûm olarak kullanılmaz.¹⁶⁴

İbnu’ş-Şecerî cümlede fiili veya ismi zikredilen mastarların yerine zamir getirmenin daha güzel olduğunu söylemiş ve şu ayeti örnek olarak vermiştir:

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أُتِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ

“Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilakis, o kendileri için bir şerddir.”¹⁶⁵ Ayetinde بَخُلُونَ fiilinin mastarı yerine هُو zamiri kullanılmıştır.¹⁶⁶

9.3. Belâgat

İbnu’ş-Şecerî’nin eserinde geniş olarak ele aldığı konulardan birisi de belâgattir. Müellif özellikle meânî ilmi üzerinde durmuş ve bazı meclislerini bu konuya ayırmış¹⁶⁷ bunun yanı sıra beyân ve bedî ilmiyle alakalı bazı sanatları açıklamıştır.

Meânî ilminin altında haber-inşâ meselesini inceleyen İbnu’ş-Şecerî haberin, meânî ilminin en geniş konusu olduğunu söylemiş ve haberi “haber kendisinde doğruluk veya yanlılık bulunan sözdür” şeklinde tarif etmiştir.¹⁶⁸ Haberin tarifini yaptıktan sonra haber cümlelerinin ifade ettiği manalar üzerinde durmuştur. Bu anlamda şu durumlara ilgili örnekler vererek izah etmiştir. Emir ifade eden haber,¹⁶⁹ ta’ziye (teselli) ve sabır anlamında emir ifade eden haber,¹⁷⁰ nehiy ifade eden haber,¹⁷¹ terbiye amacı güden emir ifade eden haber,¹⁷² ibâha ifade eden haber,¹⁷³ nedb ifade eden haber,¹⁷⁴ duâ ifade eden haber,¹⁷⁵ **igrâ ifade eden**

164 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 46.

165 Âl-i İmrân 3/180.

166 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 37, 385, 507; Tekin, *İbnu’ş-Şecerî’nin el-Emâli Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*, 110.

167 Bkz. İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 314-435.

168 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 390, 424; II, 80.

169 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 392.

170 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 393.

171 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 393.

172 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 394.

173 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 394.

174 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 394.

175 İbnu’ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 395; II, 150. Ayrıca bkz. I, 253.

haber,¹⁷⁶ vaîd ifade eden haber,¹⁷⁷ lafzen olumlu cümle olmakla manası olumsuz olan haber.¹⁷⁸

Müellif diğer belâgatçılardan farklı olarak haber başlığı altında taaccub, kasev ve cezâyı (cevap cümlesi)¹⁷⁹ da işlemiştir. Ona göre, taaccubda mübâlağa manası olup habere dâhildir. Çünkü bir kimse ما أَحْسَنَ زَيْدًا "Zeyd ne kadar da güzel!" dediği zaman aslında زَيْدٌ حَسَنٌ جِدًّا "Zeyd çok güzel oldu" demek istemiştir. Dolayısıyla ona göre, kastedilen mana itibarıyla taaccubun haberin içerisinde olması daha doğrudur.¹⁸⁰

Kasem bazı belâgatçılar tarafından gayr-i talebî inşâ altında değerlendirilmekle birlikte¹⁸¹ İbnu'ş-Şecerî'ye göre kasem de haber çeşitlerindedir. Örneğin, أَقْسِمُ بِاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ "Allah'a yemin olsun ki, (o işi) yapacağım." "Allah'a yemin olsun ki gideceğim" gibi. Müellif kasemin doğrulanabilir veya yanlışlanabilir olacağından dolayı haberin altında değerlendirmiştir.

İbnu'ş-Şecerî'nin inşâ kavramının genel bir tanımını yapmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte emir, nehiy ve istifhâmın cümledeki haberî manayı zayıflattığını çünkü haberde doğruluk ve yanlışlık ihtimali söz konusu olduğunu ama bahsi geçen cümle çeşitlerinde böyle bir durumun olmadığına dikkat çekmiştir.¹⁸² Buradan hareketle İbnu'ş-Şecerî'nin inşâyı, haberin zıddı olarak "Kendisinde doğruluk ve yanlışlık ihtimali olmayan sözdür" şeklinde tanımladığını söyleyebiliriz. Ayrıca inşâda talebî, gayr-i talebî ayrımını da kabul etmediğini anlamaktayız. Zira gayr-i talebî inşâ altında değerlendirilen taaccubu, kasemi habere dâhil etmiştir. Bu anlamda inşâ başlığı altında istifhâm, emir, nehiy, nidâ ve temennîyi ele alarak açıklamıştır.

Müellif meânî ilminde haber-inşâ meselesinin yanı sıra iltifât,¹⁸³ kalb,¹⁸⁴ tağlîb¹⁸⁵ ve hazf gibi konulara temas etmiştir. Bunlardan özellikle hazf konusu üzerinde duran İbnu'ş-Şecerî hazfle ilgili şunları söyler: "İhtisâr (icâz) maksadıyla

176 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 396.

177 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 399.

178 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 399.

179 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 390.

180 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 390. Ayrıca İbnu'ş-Şecerî 59. ve 60. Meclislerde taaccub meselesini detaylı olarak ele almıştır. Bkz. *el-Emâli*, II, 381-422; II, 401.

181 Sadeddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi'l-miftâh*, (Beirut: yy, 2013), 406.

182 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 80.

183 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 176.

184 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 135-136.

185 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 19.

yapılan hazfler Arap sözlerinin en fasih olan şeklidir. Çünkü kelam mahzûfa ihtiyaç duyduğundan ve mana da ancak onunla tamamlandığından mahzûf söylenmiş gibi kabul edilir.¹⁸⁶ Bunun yanı sıra otuz dokuzuncu meclisin ortasından elli altıncı meclisin sonuna kadar yaklaşık on yedi mecliste hazf konusunu işleyen İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*'sinde en uzun değindiği konulardan birisi hazf olmuştur.

İbnu's-Şecerî belâgatın üç ana bölümünden birisi olan *beyân* ilminden eserinde birçok farklı meclislerde işlediği teşbîh, istiâre, mecâz ve kinâye sanatlarını örnekler üzerinden açıklamıştır. *Bedî' ilminden* ise cinâs,¹⁸⁷ mübâlağa,¹⁸⁸ aksu'z-zâhir,¹⁸⁹ tarsi,¹⁹⁰ *tıbâk*,¹⁹¹ te'kidü'l-medh bimâ yüşbihu'z-zem,¹⁹² tazmîn,¹⁹³ tevcîh,¹⁹⁴ *istitbâ'*,¹⁹⁵ mukâbele,¹⁹⁶ ittisa'¹⁹⁷ gibi sanatları ele almıştır.

9.4. Lugat

İbnu's-Şecerî'nin üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de *lugat*tır. *İbnu's-Şecerî* kelimelerin delâletlerine, iştikâkına önem vermiş özellikle şevâhid olarak getirdiği ayet, hadis, şiiir ve mesellerde garip olsun veya olmasın bütün lafızların izahını yapmaya çalışmıştır. Ayrıca bu izahları yaparken İbnu's-Sikkît (ö. 244/858),¹⁹⁸ İbn Kuteybe (ö. 276/889),¹⁹⁹ İbn Dureyd (ö. 321/933),²⁰⁰ İbn Fâris (ö. 395/1004)²⁰¹ gibi meşhur dilcilerden nakillerde de bulunmuştur. Bu dilcilerin görüşlerini aktarmakla kalmamış, onlar arasından zayıf bulduğu görüşleri eleştirmiş, doğru bulduğu görüşleri pekiştirmiş, ayrıca dilcilerin görüşleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymuştur.²⁰²

186 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 123.

187 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 87.

188 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 280, 284; II, 18.

189 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 297-298.

190 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 380.

191 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 185.

192 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 276.

193 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 433.

194 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 72.

195 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 136-137, 239.

196 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 502; III, 242.

197 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 53.

198 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 183, 219, 397, 417; II, 170-171, 190, 536, 555.

199 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 78, 80-81, 226, 238; II, 462, 570; III, 227.

200 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 148, 229; II, 488; III, 110.

201 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 487-488; III, 95, 110.

202 İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 220; II, 233-234, 488.

İbnu'ş-Şecerî'nin yapmış olduğu lugavî izahlardan birkaçını örnek olarak vermek istiyoruz:

لَا يَسْتَكِينُ الرَّعْبُ بَيْنَ ضُلُوعِهِ ... يَوْمًا وَلَا الْإِحْسَانُ أَنْ لَا يُحْسِنَا

"Korku onun göğsünde bir gün bile kendine yer bulamaz. İyilik yapmaya da iyilik yapmaz." İbnu'ş-Şecerî, el-Müte'nebbî'ye (ö. 354/965) ait bu beyitte geçen الْإِحْسَانُ kelimesini şu şekilde açıklar:²⁰³ İhsan kelimesinin sözlükte iki anlamı vardır. Bunlardan birincisi *iyilik yapmak ve nimet vermekle* aynı anlamda olup *kötülük yapmanın zıddıdır*. Ayrıca bu kelimenin fiili إلى veya ب harfi ceriyle müteaddî olur. Örneğin, "وَأَحْسِنُ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ" *"Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap."*²⁰⁴ İhsan kelimesinin sözlükteki ikinci manası ise, *bir işi sağlam yapmak* anlamındadır. Örneğin, "وَهُمْ يَحْسِبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا" *"Onlar sağlam bir iş yaptıklarını sanıyorlardı."*²⁰⁵

İbnu'ş-Şecerî جَمٌّ غَفِيرٌ "çok kalabalık" ifadesinin izahını şu şekilde yapar: جَمٌّ çok anlamındadır. Örneğin, "وَتَجِبُونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا" *"Mali da pek çok seviyorsunuz."*²⁰⁶ غَفِيرٌ ise örtmek anlamındadır. Günahları örtmek anlamındaki غُفْرَانٌ ve savaşlarda başı örten alet anlamında مِغْفَرٌ kelimeleri de aynı kökten gelir. جَمٌّ غَفِيرٌ ifadesi ise insanların çokça olup yeryüzünü örttüklerinden dolayı bu şekilde kullanılır.²⁰⁷

İbnu'ş-Şecerî lâmul filleri *hazfedilmiş kelimelerin izahını yaptığı kırk dokuzuncu mecliste* دَدٌّ kelimesini de onlar arasında zikretmiş ve kelimenin aslının دَدٌّ olduğunu söylemiştir. Kelimenin *oyun ve eğlence* anlamında kullanıldığını ifade eden müellif bu duruma şu hadis-i şerifi istişhâd olarak getirmiştir:²⁰⁸

مَا أَنَا مِنْ دَدٍّ وَلَا الدَّدُ مِنِّي

"Ben oyun ve eğlence ehlinden değilim ve oyun-eğlence benim özelliğim değildir."²⁰⁹ Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere İbnu'ş-Şecerî kelimelerin sözlük anlamlarını verip izahını yaparken getirdiği şâhidlerle de görüşünü desteklemektedir.

203 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 192.

204 el-Kasas 28/77.

205 el-Kehf 18/104.

206 el-Fecr 89/20.

207 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, III, 20.

208 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 232-233.

209 Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Gâribu'l-Hadis*, (Beyrut: 1976), I, 40; Buhârî, *Edebu'l-Müfred*, (Beyrut: yy, 1989), 274.

9.5. Tefsir-Kıraat

İbnu'ş-Şecerî sarf, nahiv meselelerini ele alırken Kurân-ı Kerîm'den çokça istişhâdda bulunmuştur. İstişhâd olarak getirdiği bu ayetlerin tefsir ve irâbını da yapmıştır. Bunun yanı sıra müellif yedinci,²¹⁰ sekizinci,²¹¹ dokuzuncu,²¹² onuncu,²¹³ yirmi üçüncü²¹⁴ meclisleri ve diğer meclislerin bazı bölümlerini bir kısım ayetlerin tefsir ve irâbına ayırmıştır.²¹⁵ İbnu'ş-Şecerî'nin tefsirini yaptığı ayetlerden birkaçı şu şekildedir:

فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ

"Boynunu ve bacaklarını kesmeye başladı."²¹⁶ Ayetteki طَفِقَ fiili efâl-i mukârebeden olup *başladı* anlamındadır. مَسْحًا ise *kesmek* anlamındadır. Deniz canlısı olan *timsahla* aynı kökten gelir. Çünkü timsahta dişleriyle kılıcın kestiği gibi keser.²¹⁷ İbnu'ş-Şecerî burada مَسَحَ kelimesine birçok müfessirden farklı anlam verir. Bir başka örnek ise şu ayettir:

اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا

"Ey Dâvûd ailesi, şükredin."²¹⁸ İbnu'ş-Şecerî ayet-i kerimedeki اِعْمَلُوا شُكْرًا ifadesinin farklı bir kullanım olduğu üzerinde durmuştur. Zirâ Kurân-ı Kerîm'in diğer yerlerinde geçen الشُّكْرُ *şükür* kelimesi اِعْمَلُوا fiiliyle birlikte kullanılmaz. Örneğin, وَأَشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "O'na şükredin. O'na döndürüleceksiniz."²¹⁹ Ayrıca İbnu'ş-Şecerî Arapların شَكَرْتُ لِفُلَانٍ "Falancaya teşekkür ettim" ifadesini kullanırken, عَمِلْتُ لَهُ شُكْرًا ifadesini ise kullanmadıklarını söyler. İbnu'ş-Şecerî ayetteki bu kullanımın bazı kişiler tarafından kendisine sorulduğunu söyler ve bu duruma şu şekilde cevap verir: Ayette geçen شُكْرًا kelimesi mefûlun bih değil, mefûlun lehtir. اِعْمَلُوا fiilinin mefûlu ise hazfolunmuştur. Takdîri ise şu şekildedir: اِعْمَلُوا الْأَعْمَالَ الصَّالِحَةَ

210 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 66.

211 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 71.

212 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 83.

213 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 95.

214 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 228.

215 Örnek için bkz.; İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 220; II, 431; III, 100.

216 Sâd 38/33.

217 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 92.

218 Sebe 34/13.

219 el-Ankebût 29/17.

وَلَقَدْ عَاهَدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ
 "Bu nimetlere şükretmek için, sâlih ameller yapın."²²⁰ Müellifin tefsirini yaptığı ayetlerden bir diğer örnek şudur:

وَلَقَدْ عَاهَدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسِيَ

"Andolsun biz, daha önce de Âdem'e ahit vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu."²²¹ İbnuş-Şecerî'ye göre ayetteki نَسِيَ "unuttu" ifadesi تَرَكَ "terk etti" anlamındadır. Benzer bir kullanım da şu ayette vardır: تَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ "Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."²²² Ayetin takdîri: تَرَكُوا طَاعَةَ اللَّهِ فَتَرَكَهُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ "Onlar Allah'a itaati terk ettiler, Allah da onları rahmetinden terk etti (uzaklaştırdı)" şeklindedir.²²³

İbnuş-Şecerî yukarıda örneklerini zikretmeye çalıştığımız tefsirlerinin yanı sıra bazı ayetlerin sebebi nüzûluna dair bilgiler de nakletmiştir. Örneğin, Enfâl sûresinin ilk ayetlerine değinirken şu açıklamaları yapmıştır: Bazı sahabenin Bedir Savaşı'na olan ilgisizliğini gören Hz. Peygamber (a.s.) onları teşvik amacıyla ganimet mallarından kendilerine verileceğini söylemiş ancak savaştan sonra ganimet mallarının paylaşımında sorun yaşanınca قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ "De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir"²²⁴ ayeti nâzil olmuştur. Ancak bu durum bazı sahabenin hoşuna gitmemiştir. Bunun üzerine فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ "Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin"²²⁵ ayeti nâzil olmuştur. Yani, "Allah ve Rasûlü ganimet konusunda size ne emrediyorsa onu kabul edin" anlamında bir bakıma sahabe uyarılmıştır.²²⁶

İbnuş-Şecerî eserinde kıraatler üzerinde de durmuş, bazı harflerin sıfatlarını açıklamış,²²⁷ ayetlerin farklı vecihlerinden bahsetmiş ve bunları istişhâd olarak da kullanmıştır. Müellif diğer dilcilerden farklı olarak şâz kıraatleri de istişhâd olarak kullanmıştır.²²⁸ Ayrıca kıraatlerden bahsederken kendisinin hangi kıraati

220 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 126.

221 Tâ-hâ 20/115.

222 et-Tevbe 9/67.

223 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, II, 323.

224 el-Enfâl 8/1.

225 el-Enfâl 8/1.

226 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 131-132; III, 186.

227 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 99.

228 İbnuş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 69, 85, 86, 112, 146, 225, 229, 232, 319, 384, 396, 429; II, 42, 46, 86, 172, 187, 189, 222, 237, 304, 306, 368, 419, 431, 522, 526, 550; III, 10, 43, 113, 203, 220.

kabul ettiğini ve bunun gerekçelerini de izah etmiştir. İbnu'ş-Şecerî kıraatla aynı anlamda harf terimini de kullanmıştır.²²⁹

İbnu'ş-Şecerî'nin kıraat meselesine yaklaşımıyla ilgili fikir vermesi açısından birkaç örnek zikretmek istiyoruz:

هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

*"Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Rasûlü'ne inanın ve Allah yolunda cihad edin."*²³⁰ İbnu'ş-Şecerî ayet-i kerimedeki تُوْمِنُونَ آمِنُوا "iman ediyorsunuz ve cihad ediyorsunuz" ifadelerinin anlamının آمِنُوا وَتُجَاهِدُوا "iman edin ve cihad edin" şeklinde emir anlamında olduğunu ve آمِنُوا وَتُجَاهِدُوا olarak gelen Abdullâh b. Mesûd (ö. 32/652-53) kıraatının de bunun delili olduğunu söylemiştir.²³¹

İbnu'ş-Şecerî kıraat-ı seb'a arasından tercihte de bulunmuştur. Örneğin,

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ

*"Sen de sabah akşam Rablerine dua edenlerle birlikte sabret"*²³² ayetindeki بِالْغَدَاةِ lafzını İbn Âmir (ö. 118/736) بِالْغَدْوَةِ şeklinde okumuştur. İbnu'ş-Şecerî ise İbn Âmir kıraatını zayıf bulmuş ve diğer kıraatin neden daha doğru olduğunu geniş bir şekilde izah etmiştir.²³³

Son olarak İbnu'ş-Şecerî'nin şâz kıraatlerden vermiş olduğu bir örnekle bu konuyu noktalamak istiyoruz. Müellif mastar ve ism-i mefûllerin aynı anlama gelebileceği durumu açıklarken şâz kıraatten gelen şu okuyuşu örnek olarak vermiştir: وَمَنْ يُهِنِ *Allah, kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur*²³⁴ Ona göre, ayetindeki مَكْرَمٌ ism-i mefûlu şâz bir okuyuş olup اِكْرَامٌ anlamındadır.²³⁵

229 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 396

230 es-Saff, 61/10-11.

231 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 395-396.

232 el-Kehf 18/28.

233 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 220-221.

234 el-Hacc 22/18.

235 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, I, 319; ayetin Âsım kıraati مَكْرَمٌ ism-i mefûlu şâz bir okuyuş olup اِكْرَامٌ anlamındadır.²³⁵

9.6. Hadis

*İbnü's-Şecerî eserinin değişik yerlerinde otuz yedi farklı hadis kullanmıştır.*²³⁶ Bazı meselelere istiḥâd olarak kullandığı hadislerin şerh ve irâbını yapmıştır. İbnü's-Şecerî ayet ve şiirlere göre ise hadisleri daha az kullanmıştır. Örneğin,

الآن حمى الوطيسُ

"İşte şimdi tandır tutuştı (savaş kızıştı)."²³⁷ İbnü's-Şecerî bir beyitte geçen الوطيسُ kelimesinin izahını yaparken bu hadisi istiḥâd olarak getirmiştir. Ona göre, الوطيسُ kelimesinin üç anlamı vardır. Birincisi *savaş meydanı*, ikincisi *demir tandır*, diğeri ise *ekmek yapılan çukur* anlamına gelir. Bu hadiste kastedilen ise savaştır. Hz. Peygamber bu sözü Huneyn Gazvesi'nde söylemiştir. Burada savaşın ateşini tandırın ateşine benzetmiş ve bununla savaşın hareketlilik kazandığını ifade etmiştir.²³⁸

İbnü's-Şecerî اِنْ şart edatının kullanıldığı bazı durumlarda fiilin hafzedileceğini söylemiş ve buna şu hadis-i şerifi örnek olarak vermiştir: النَّاسُ مَجْزُيُونَ بِأَعْمَالِهِمْ، اِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ وَاِنْ شَرًّا فَشَرٌّ "İnsanlar yaptıklarının karşılığını görürler, eğer hayır (yaparlarsa) hayırla karşılığını alır, eğer şer (yaparlarsa) şerle karşılığını alırlar." Hadis-i şerifinde şart edatından sonraki fiillerin hafzedildiğini ve takdîrinin اِنْ كَانَ اِنْ اَعْمَلْتُمْ خَيْرًا فَجَزَاؤُهُمْ خَيْرٌ، وَاِنْ كَانَ اَعْمَلْتُمْ شَرًّا فَجَزَاؤُهُمْ شَرٌّ şeklinde olduğunu söyler.²³⁹

*İbnü's-Şecerî yaptığı hadis şerhlerinin yanı sıra bazı hadislerin sebab-i vurûdunu da açıklamıştır.*²⁴⁰ Örneğin، وَاَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ الْحَمْدَ لِلَّهِ "Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na dua edenlerle beraber sen de sabret."²⁴¹ ayeti nâzil olunca Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: اَلَّذِي جَعَلَ مِنْ اُمَّتِي مَنْ اَمُرْتُ اَنْ اَصْبِرَ نَفْسِي مَعَهُمْ sabretmekle emrolduğum kimseler yaratan Allah'a hamd olsun"²⁴²

236 İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 353-354.

237 Müslim, *Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer*, 28.

238 İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 215-216.

239 İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 95.

240 İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 220-222.

241 el-Kehf 18/28.

242 Ebû Dâvud, *Sünen*, (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, tsz.), III, 362; İbnü's-Şecerî eserinde hadisinden farklı bir rivayetini nakletmiştir.

9.7. Fıkıh

İbnu'ş-Şecerî eserinde Arap dilinin yanı sıra kimi zaman başka konulara da değinmiştir. Bu konulardan birisi de fıkıhtır. Müellif *el-Emâli*'de farklı meclislerde at eti yemenin hükmünden,²⁴³ had cezası gerektiren sözlerden,²⁴⁴ alışverişte şahit tutmanın hükmünden²⁴⁵ ve talak konusundan²⁴⁶ bahsetmiştir. Örneğin, *İbnu'ş-Şecerî Mâlik b. Enes'in at eti yenilmemesi gerektiği görüşünde olduğunu aktarmıştır.* *“Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) zinet olsun diye (yarattı)”*²⁴⁷ ayetini bu duruma delil olarak getirmiştir. Deve ile ilgili şu ayetle de *لَيَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ* “Kimine binesiniz, kimini yiyesiniz diye sizin için (hayvanları yarattı)”²⁴⁸ bu görüşü desteklemiştir.²⁴⁹

İbnu'ş-Şecerî had cezasını gerektiren sözler ile ilgili de bilgi aktarmıştır. Örneğin, birisine *يَأْفَسُقُ* “ey (Fâsık) zinakâr” dendiğinde bu bir haberdir. Çünkü bu nidâ doğruluk ve yanlışlık ifade eder. Ona göre, fukâha bu sözü söyleyen bir iftiracıya had cezasının uygulanması gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁵⁰

İbnu'ş-Şecerî emrin te'dîb ve irşâd ifade ettiği durumları izah ederken de fikhî bir meseleye değinmiştir. Ona göre, emrin te'dîb ve irşâd anlamında kullanılması o işin daha sağlam ve düzgün yapılması içindir.²⁵¹ Örneğin,

وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ

*“Alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun.”*²⁵² alışveriş esnasında şahit tutulmadığı durumların alışverişi ifsâd etmeyeceği hususunda ulemânın ittifak ettiğini belirten İbnu'ş-Şecerî buradaki şahit tutulma emrinin ise te'dîb ve irşâd amacıyla söylendiğini ifade etmiştir.

Genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, İbnu'ş-Şecerî'nin verdiği fikhî bilgilerin hepsi ihtilafı konulardır. Bunlarla ilgili mezheplerin birbirinden farklı görüşleri vardır. Fakat müellif bu ihtilafı değinmeden bir görüşü zikrederek konuyu geçmiştir.

243 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, 1, 94.

244 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, 1, 389.

245 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, 1, 412.

246 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, 1, 367.

247 en-Nahl 16/8.

248 el-Mümin 40/79.

249 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, 1, 94.

250 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, 1, 389.

251 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâli*, 1, 412.

252 el-Bakara 2/282.

9.8. Tarih

İbnü's-Şecerî eserinde bazı tarihi olaylar, ahbâr,²⁵³ ensâb,²⁵⁴ ve eyyâmu'l-arab²⁵⁵ ile ilgili bilgiler de aktarmıştır. Lebîd b. Rebî'a'nın (ö. 40 veya 41/660 veya 661) Müslüman olduktan sonra Hz. Ömer'le (r.a.) (ö. 23/644) arasında geçen bir konuşması,²⁵⁶ Kays b. Zuheyr ile Rebî' b. Ziyâd arasında zırh pazarlığından kaynaklı bir tartışması,²⁵⁷ Halife Me'mûn ve Ebû Ali el-Minkarî arasında geçen ve halifenin el-Minkarî'yi azarladığı bir konuşması,²⁵⁸ Farsların en büyük melikleri arasında saydığı Enûşîrvân ile ilgili bazı tarihi olaylar,²⁵⁹ Bekr ve Tağlib kabileleri arasında geçen savaşlar,²⁶⁰ Muğire b. Şu'be (ö. 50/670) ve Hind bt. Nu'mân arasında geçen bir diyalog,²⁶¹ Ömer b. Abdulazîz'in (ö. 101/720) hayatından aktarılan bazı olaylar²⁶² bu anlamda eserde ele alınan konulardandır.

İbnü's-Şecerî zikrettiğimiz tarihi bilgiler dışında da eserin değişik yerlerinde bazı nakillerde bulunmuştur. Ancak bunların hepsini burada zikretmek mümkün olmadığından ilgili yerlere işaret ederek²⁶³ bu konuyu geçmek istiyoruz.

9.9. Felsefe

İbnü's-Şecerî eserinde meşhur filozoflar Aristoteles (m.ö. 384-322) ve Platon'dan (m.ö. 427-347) da alıntılar yapmıştır. Örneğin, el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) beytini:

ذُو الْعَقْلِ يَشْقَى فِي النَّعِيمِ بِعَقْلِهِ ... وَأَخُو الْجَهَالَةِ فِي الشَّقَاوَةِ يَنْعَمُ

253 Bir şey hakkında naklolunan rivayetler, bilgiler. Bkz. Nihad M. Çetin, "Ahbâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I, 486-489.

254 Arap literatüründe kabilelerin soyunu inceleyen ilim dalı için kullanılan bir terim. Mustafa Fayda, "Ensâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), XI, 244-249.

255 Câhiliye döneminde ve İslâmîyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında meydana gelen savaşlar için kullanılan bir tabir. Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-Arab", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), XII, 14-16.

256 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 20.

257 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 126.

258 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 130.

259 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 141-142.

260 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 171-172.

261 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, II, 450.

262 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, II, 64.

263 İbnü's-Şecerî, *el-Emâli*, I, 23, 26, 175, 253, 254; II, 64, 164, 308, 347, 450, 455, 459, 460, 486; III, 135.

"Bilge kişi akıyla nimet içinde zorluk çeker, cahil ise zorlukta dahi nimetlenir." Aristoteles'e atfettiği "Akıl kötü yaşamın sebebidir" sözüyle açıklar.²⁶⁴ İbnu'l-Mu'tez'in (ö. 296/908) ise bundan ilham alarak şu beyitleri inşâd ettiğini söyler:

وَحَلَاوَةُ الدُّنْيَا لِجَاهِلِهَا ... وَمَرَارَةُ الدُّنْيَا لِمَنْ عَقَلَا

"Dünyanın tatlılığı cahiledir. Dünyanın acılığı ise akıllıya."

Bir başka yerde ise yine el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) beyitleri üzerinden Aristoteles ve Platon'un ruh-beden ilişkisi hakkındaki görüşlerini aktarmıştır:

تَخَالَفَ النَّاسُ حَتَّى لَا اتَّفَاقَ لَهُمْ ... إِلَّا عَلَى شَجَبٍ وَالْخُلْفُ فِي الشَّجَبِ

"İnsanlar birbiri arasında ihtilafa düştüler ancak ölüm konusunda anlaşıldılar daha sonra ise onda da ihtilaf ettiler." Şair burada ihtilafın şeklini bir başka beytinde şu şekilde açıklar:

فَقِيلَ تَخَلُّصُ نَفْسِ الْمَرْءِ سَالِمَةً ... وَقِيلَ تَشْرِكُ جِسْمَ الْمَرْءِ فِي الْعَطَبِ

"Denildi ki; kişinin ruhu (bedenden) sağlam bir şekilde çıkar. Ve yine denildi ki; ruh yok olmada (ölümde) kişinin bedenine iştirak eder (onunla birlikte ölür)."

İbnu'ş-Şecerî bu beyitleri verdikten sonra mühlidlerin, ruhun da beden gibi yok olacağını söylediklerini aktarır. Aristoteles ve Platon'un ise bu konuda farklı düşündüklerinin rivayet olunduğunu söyler. Onlardan birisine göre²⁶⁵ iyi ruh bedenden çıktıktan sonra yok olmaz. Diğerine göre ise iyi ruh da kötü ruh da yok olmaz. İbnu'ş-Şecerî'ye göre, her kim ki bu görüşü savunursa ruhun dünyada yaptığı hayırlı işlerden dolayı lezzetleneyeceğini iddia etmiştir.²⁶⁶

10. el-Emâlî'nin Kaynakları

İbnu'ş-Şecerî'nin Arap dili alanında oldukça zengin bir içeriğe sahip olan bu eserini anlayabilmek için onun kaynaklarına dikkatli bakmamız gerekmektedir. Zira

264 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 241. Ayrıca felsefe kitaplarının içeriğiyle ilgili bilgisinin olduğuna dair bkz. İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 240.

265 İbnu'ş-Şecerî burada Aristoteles'i mi yoksa Platon'u mu kastettiğini belirtmemiş olmakla birlikte zikri geçen ilk görüş Platon'a aittir.

266 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, III, 261.

İbnuş-Şecerî kendisinden önce yazılmış, dille ilgili eserlerden azami ölçüde istifade etmeye çalışmış, çok değerli bilgiler aktarmıştır.

el-Emâlî'yi önemli kılan yönlerinden birisi günümüze ulaşmayan bazı eserlerden aktarımda bulunmasıdır. Örneğin, Ebu'l-Hasan Ahfeş el-Evsât'ın (ö. 215/830) *el-Evsât* adlı eserini, Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *el-Vâsîl* adlı eserini bunlar arasında zikredebiliriz. Zirâ bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından ve el-Müberred'in *el-Muktadab* ve *el-Kâmil* adlı eserlerinden aktardığı bazı bilgilerin bu eserlerin günümüzdeki baskılarında mevcut olmadığı görülmektedir.²⁶⁷

İbnuş-Şecerî eserinde bir dilciyi eleştirirken onun Arap dilinin bazı temel kitaplarını dikkatli incelemesi gerektiğini söylemiştir. Bunlar arasında ise Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-Ayn*'ını İbn Dureyd'in (ö. 321/933) *el-Cemhere*'sini, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *el-Mucmel*'ini, Ebû İbrâhim el-Farâbî'nin (ö. 350/961) *Dîvânu'l-Eddeb*'ini, el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sihâh*'ını zikretmiştir.²⁶⁸ Buradan hareketle şunu diyebiliriz ki, İbnuş-Şecerî dille ilgili kendinden önce yazılmış eserlerden haberdar olduğu gibi, onlardan istifade etmekten de geri durmamıştır.

İbnuş-Şecerî'nin eserinde ilk olarak aktarımda bulunduğu dilci İbn Cinnî (ö. 1002/392) ve onun meşhur eseri *el-Hasâis*'tir.²⁶⁹ Bunun yanı sıra, eserinde Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) görüşlerini ona nispet etmeden aktardığı yerler olmuştur.²⁷⁰

İbnuş-Şecerî'nin kendisinden en çok aktarımda bulunduğu dilci ise Sîbeveyhi'dir. Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) meşhur eseri *el-Kitâb*'ını on bir yerde ismen zikrederken, Sîbeveyhi'nin adını da yüz elli kez zikretmiştir. Sîbeveyhi'den sonra ismini zikrederek nakilde bulunduğu diğer bir önemli dilci ise el-Ferrâ (ö. 207/822) olup altmış dokuz yerde adını zikretmiştir.²⁷¹ *Kırk bir meselede Hâlîl b. Ahmed'den* (ö. 791/175) alıntı yapan İbnuş-Şecerî, sadece bir yerde onun meşhur eseri *Kitâbu'l-Ayn*'a ismen değinmiştir.²⁷² Bunların yanı sıra el-Müberred (ö. 286/900) ve es-Sîrâfî (ö. 368/979) onun en çok istifade ettiği dilciler arasındadır. İbnuş-Şecerî kaynaklardan istifade ederken, kimi zaman sadece müellifin adını verirken kimi zaman eserinin adını da zikretmiştir. Bunlar dışında *İbnuş-Şecerî'nin el-Emâlî'sinin kaynakları arasında şu isimleri de zikredebiliriz:*

267 İbnuş-Şecerî, *el-Emâlî*, (muh. mukaddimesi), I, 112.

268 İbnuş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 370.

269 İbnuş-Şecerî, *el-Emâlî*, I, 4.

270 İbnuş-Şecerî, *el-Emâlî*, (muh. mukaddimesi), I, 132.

271 Tekin, *İbnuş-Şecerî'nin el-Emâlî Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*, 64-65.

272 İbnuş-Şecerî, *el-Emâlî*, II, 370.

Sıbeveyhi (ö. 180/796), el-Kisâî (ö. 189/805), Kutrub (ö. 210/825), Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), el-Asmaî (ö. 216/831), el-Cermî (ö. 225/840), İbn Sikkît (ö. 244/858), İbn Keysân (ö. 320/932), ez-Zeccâc (ö. 311/923), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), er-Rum-mânî (ö. 384/994), İbn Cinnî (ö. 392/1002), el-Kâdî el-Cürcânî (ö. 392/1001-1002), el-Herevî (ö. 401/1011), er-Rebeî (ö. 420/1029), eş-Şerîf el-Murtaza (ö. 436/1044), Mekkî b. Ebi Tâlib (ö. 437/1045), es-Semânîni (ö. 442/1051), Ebu'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057), el-Vâhidî (ö. 468/1076), et-Tebrîzî (ö. 502/1109).²⁷³

11. el-Emâlî'den İstifade Edenler

el-Emâlî özellikle sarf, nahiv, belâgat ve lugat ilmiyle alakalı bilgileri ihtiva ettiğinden bu alanlarla ilgilenen kişilerin her zaman dikkatini çekmiştir. Bu anlamda İbnu'ş-Şecerî kendi döneminde olduğu gibi *el-Emâlî*'siyle kendisinden sonraki dönemlerde yaşayan dilciler üzerinde de etkili olmuştur.

*İbnu'ş-Şecerî'nin kendi çağdaşları arasında nahvi en iyi bilen kişi olduğu rivayet edilmektedir.*²⁷⁴ Ayrıca lugat, şiir ve edebiyat alanlarında da döneminin önde gelen isimlerinden birisi olduğu rivayet edilen²⁷⁵ İbnu'ş-Şecerî birçok talebe de yetiştirmiştir. Bunlar arasından kendisini en çok etkilediği en önemli talebesi hiç şüphesiz *İbnu'l-Enbârî'dir. İbnu'ş-Şecerî'nin İbnu'l-Enbârî üzerindeki etkisi eserlerine de yansımıştır. İbnu'l-Enbârî'nin Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilafı konu eden el-İnsâf fi Mesâilî'l-Hilâf* meşhur eserinde hocası İbnu'ş-Şecerî'nin görüşlerine çokça yer vermiştir.²⁷⁶

*İbnu'ş-Şecerî'nin etkilediği kişilerden birisi de meşhur müfessir el-Kurtûbî'dir (1273/671). el-Kurtubî ayetlerin tefsirini, irâbını yaparken el-Emâlî'den çok fazla istifade etmiştir.*²⁷⁷ Yine ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) tefsir alanındaki meşhur eseri *el-Burhân*'da on dokuz yerde *el-Emâlî*'den yararlanmışır.²⁷⁸

273 Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, (muh. mukaddimesi), I, 112-155.

274 İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ*, 300.

275 Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, VI, 2775.

276 İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf*, II, 367; Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Hilâfu'n-nahvi beyne'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn ve Kitâbi'l-İnsâf*, (Halep: Dâru'l-Kalem, 1971), 131-134.

277 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964), III, 112; V, 68, 83; VII, 131; XIII, 84; XIV, 347.

278 Bedreddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân*, (Kâhire: Mektebetu Dâru't-Turâs, 1957), IV, 474. Ayrıca bkz. Mustafa Öztürk, "Zerkeşî'nin Kaynakları -el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme-", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2003): 202.

*İbnu'ş-Şecerî'den azami ölçüde istifade edenlerden birisi de Arap nahvinin önde gelen isimlerinden olan İbn Hişâm'dır (ö. 761/1360). el-Muğnî adlı eserinde İbn Şecerî'den çokça nakilde bulunan İbn Hişâm zaman zaman eleştiriler de yapmıştır.²⁷⁹ Arap dili ve edebiyatına dair geniş bir ansiklopedi mahiyetinde eser olan *Hızânetu'l-Edeb*'inde Abdulkâdir el-Bağdâdi (ö. 1093/1682) yüz doksan yerde İbnu'ş-Şecerî'nin ismini zikrederek nakilde bulunmuştur. *el-Emâlî*, el-Bağdâdi'nin en çok istifade ettiği eserlerden birisidir.²⁸⁰ Yine meşhur belâgat âlimlerinden birisi olan Bahâuddin es-Subkî de (ö. 773/1372) *Arûsu'l-Efrâh* adlı eserinde İbnu'ş-Şecerî'den nakilde bulunmuştur.²⁸¹*

Görüldüğü üzere İbnu'ş-Şecerî sarf, nahiv, lügat, belâgat, tefsir gibi farklı alanlardan birçok âlimi etkilemiştir. Yukarıda zikrettiğimiz isimler dışında İbnu'ş-Şecerî'nin etkilediği dilciler arasında şunları zikredebiliriz: el-Ukberî (ö. 616/1219), İbn Ya'îş (ö. 643/1245), el-Muzaffer b. Fadl (ö. 656/1258), İbn 'Ufûr (ö. 669/1270), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), Radiyuddîn eş-Şâtibî (ö. 684/1285), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), İbn Ümmi Kâsım el-Murâdî (ö. 749/1348), İbn Mek-tûm (ö. 749/1348), İbn 'Akîl (ö. 769/1367), Bedreddîn el-'Aynî (ö. 855/1451), el-Eşmûnî, Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499), es-Suyûtî (ö. 911/1505), ez-Zebîdî (ö. 1205/1791).

12. *el-Emâlî* Hakkında Ulemânın Görüşü

İbnu'ş-Şecerî'nin eserleri arasında en hacimlisi ve en önemlisi hiç şüphesiz el-Emâlî'dir. Müelliften bahseden tabakât kitapları ve diğer eserler de el-Emâlî'nin önemine değinmeden geçmemişlerdir. İbnu'ş-Şecerî'nin meşhur talebelerinden İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181) eser hakkında şöyle demiştir: "el-Emâlî, Arap diliyle ilgili birçok ilmi kapsayan, çok faydalı nefis bir kitaptır."²⁸²

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) "*el-Emâlî, İbnu'ş-Şecerî'nin en büyük ve en faydalı eseridir. Onu seksen dört meclis olarak imlâ ettirmiştir.*" der.²⁸³ İbn Hallikân (ö.

279 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misbârî, *Muğnî'l-lebib 'an kutubi'l-e'ârib*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 62, 66, 67, 85, 86, 91, 93, 95.

280 İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, (*muh. mukaddimesi*), I, 176-177.

281 Bahâeddîn es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, (Beyrut: 2003), I, 38, 223, 329, 330, 446, 453, 539; II, 74.

282 İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

283 Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, VI, 2775.

681/1282) ise “*el-Emâli, İbnu’ş-Şecerî’nin en geniş ve en faydalı eseridir. Müellif eserini seksen dört meclis olarak imlâ ettirmiştir. Eser Arap diliyle ilgili birçok ilmi kapsar.*”²⁸⁴

el-Yemenî (ö. 743/1343) ise eser için şunları söyler: “*el-Emâli enfes bir kitaptır. Seksen dört meclisten oluşur ve Arap dilinin garipliklerini içerir. Müellif eserinde başta el-Mü-tenebbî’nin şiirleri olmak üzere şiirlerin tahlilini ve ayetlerin tefsirini yapar.*”²⁸⁵ ez-Zehabî (ö. 748/1348) *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ* adlı eserinde,²⁸⁶ es-Safedî (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi’l-Vefeyât* adlı eserinde²⁸⁷ benzer şekilde eseri övmüşlerdir. Mustafa Sâdık er-Râfi’î (ö. 1937) İbnu’ş-Şecerî’nin kendi döneminde Arap dilinin imamı olup, klasik üslupla emâlî yazan âlimlerin sonuncusu olduğunu söylemiştir.²⁸⁸

13. *el-Emâli* Üzerine Yapılmış Çalışmalar

İbnu’ş-Şecerî’nin el-Emâlî’si üzerine ülkemizde yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Araştırmamıza başladığımız dönemde müstakil bir çalışma olarak sadece TDV İslam Ansiklopedisi’nde Hüseyin Elmalı tarafından “*el-Emâlî*” (1995, C. XI, s. 73) adıyla bir madde hazırlanmış olan bu eserle ilgili olarak daha sonra Ahmet Tekin tarafından *İbnu’ş-Şecerî’nin el-Emâlî Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi (İlâhiyat Yayınları 2019-)* adlı bir çalışma ortaya konmuştur. Bu iki eser dışında ülkemizde yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Bu anlamda Arap dilinin önemli eserleri arasında sayılan *İbnu’ş-Şecerî’nin el-Emâlî’sinin* ülkemizde yeterince incelenmediğini söyleyebiliriz.

Bununla birlikte ülkemiz dışında oldukça ilgi gören İbnu’ş-Şecerî ve *el-Emâlî’si* üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan ulaşabildiklerimiz ise şu şekildedir:

- Abdu’l-Mun’im et-Tikrîti, *İbnu’ş-Şecerî ve Menhecuhû fi’n-Nahv*, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi. Bu eseri daha sonra aynı isimle 1974 yılında kitap olarak yayımlamıştır.
- Ali Abûd es-Sâhî, *İbnu’ş-Şecerî el-Lugavî el-Edîb*, Yüksek Lisans Tezi, Kâhire Üniversitesi, 1971.

284 İbn Hallikân, *Vefayâtu’l-a’yân*, I-VII, (Beyrut: 1994), VI, 45.

285 Ebu’l-Mehâsin Tâcuddîn Abdalbâkî b. Abdilmecid b. Abdillâh el-Yemenî, *İşâratu’t-ta’yîn fi terâcimi’n-nuhât ve’l-lugaviyyîn*, thk. Abdulmecid Diyâb, (Riyâd: yy, 1986), 370.

286 ez-Zehabî, *Siyer-i a’lâmi’n-nübelâ*, (Kâhire: yy, 2006), XV, 40.

287 es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, (Beyrut: yy, 2000), XXVII, 174.

288 Mustafa Sâdık er-Râfi’î, *Târihu âdâbi’l-arabî*, (Yy: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, tsz.), I, 206.

- Ahmed Hasan Ferhât, *Nazarât fî mâ Ehazehû İbnu'ş-Şecerî 'alâ Mekkî fî Kitâbi Müşkîlu İ'râbi'l-Kurân*, Mecmau'l-Lugatu'l-Arabiyye bi Dimeşk. Bu çalışma üç seri olarak elli birinci sayıdan (1976) itibaren yayımlanmıştır.
- İzzet Ali Abdullâh el-Ğâmidî, *Ârâuhu İbni'ş-Şecerî en-Nahviyye fî'l-Emâli'ş-Şecerî*, Yüksek Lisans Tezi, Cidde, 1404.
- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *İbnu'ş-Şecerî ve Ârâuhu'n-Nahviyye*, Doktora Tezi, Kâhire Üniversitesi, 1978. et-Tanâhî ayrıca bu eseri tahkik ederek geniş bir mukaddimeyle birlikte 1992 yılında Kâhire'de yayımlamıştır.
- Muhammed İbrâhim Hasan, *Ârâuhu İbni'ş-Şecerî 'inde İbni Hişâm fî'l-Muğni*, Doktora Tezi, Ezher Üniversitesi, 1997. Eser aynı yıl el-Matbaatu'l-İslâmiyye'de basılmıştır.
- Saïd b. Ali b. Abdân el-Ğâmidî, *İ'tirâdâtu İbni'ş-Şecerî'n-Nahviyye 'ala'n-Nahviyyîn fî'l-Emâli*, Doktora tezi, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, 1425-1426.
- Rihâb Hasan Abdurraûf, *ed-Dersu'd-Delâli fî Emâli İbni'ş-Şecerî*, Doktora Tezi, İskenderiye Üniversitesi, 2006.
- Âide bt. Şaïd el-Aribî, *el-Hilâfu'n-Nahvî fî Emâli İbni'ş-Şecerî*, Yüksek Lisans Tezi, Mûte Üniversitesi, 2007.
- Dua Ahmed Hâfız Abdu's-Semî, *ed-Dersu'n-Nahvî fî Kitâbi'l-Emâli li İbni'ş-Şecerî*, Yüksek Lisans Tezi, İskenderiye Üniversitesi, 2007.
- Kâsım İbrâhim Halîl el-Ûsî, *Rudûd İbni'ş-Şecerî 'ala'n-Nuhâti fî Mesâili'l-Hilâf Arz ve Tevcih*, Mecelletu Câmiatu Tikrît li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, C. 15, S. 7, 2008.
- Münire Muhammed Fâur, *İlmu'l-Meânî fî Emâli İbni'ş-Şecerî*, Mecelletu Mecmau'l-Lugatu'l-Arabiyye bi Dimeşk, C. 86, S. 4, 2011.
- Hâlid b. İbrâhîm en-Nemle, *Meâhizu İbni'ş-Şecerî 'alâ Mu 'ribi'l-Kurâni'l-Kerîm*, et-Tecdîd, C.16, S. 32, 2012.
- Fayiz Subhî Abdusselâm Turkî, *el-Hâlîl b. Ahmed min Hilâli Ârâihi's-Sarfiyye ve'n-Nahviyye fî Emâli İbni'ş-Şecerî*, el-Mu'temeru'd-Düvelî es-Sâbî li-Kısmi'n-nahv ve's-Sarf ve'n-nahv bi Unvân el-Hâlîl 'Abkariyyu'l-Arabiyye, 2012, 281-367.
- Cihâd Muhammed Ramazân el-Hannâvî, *Zâhiretu'l-İ'râb 'inde İbni'ş-Şecerî fî kitâbihi'l-Emâli*, Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, 2013.

- Nâdiye Tâha Muhammed Tâha, *ed-Dersu'l-Lugâvî fi'l-vav ve'l-ya 'inde İbni'ş-Şecerî fi'l-Emâlî*, Yüksek Lisans Tezi, İskenderiye Üniversitesi, 2016.
- Mahmûd Arâk el-Kureşî, *Müsteviyâtu't-Tahlîli'l-Lugavî li'n-Nassi'l-Kurânî (Kırâatun li Kitâb Emâlî İbni Şecerî fi Davî'd-Dersi'l-Lisânî el-Hadîs)*, Mecelletu Lark li'l-Felsefeti ve'l-Lisâniyyeti ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, C. 1, S. 27, 2017.
- Zeyn Eymen Fethî Abdusselâm, *el-Kırâatu'l-Kurâniyye fi Emâlî İbni-Şecerî*, Mecelletu Kulliyetu'l-Âdâb, Câmîiatu'l-İskenderiyye, S. 85, 2017.
- Meryem Sâdik Abbâs el-Umeyrî, *eş-Şâhidu'l-Kurânî en-Nahvî fi Hazfî'l-Fi'li 'inde İbni'ş-Şecerî fi Kitâbihi'l-Emâlî*, Vâsit li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, C. 14, S. 1, 2018.
- Hüseyin Mübarek İbrâhîm-Muhammed Tâha Mahmûd, *Min Mezâhiri't-Te'vîli'n-Nahviyyi'l-Kurâniyyi 'inde İbni'ş-Şecerî fi'l-Emâlî'ş-Şeceriyye*, Mecelletu Diyâli li'l-Buhûsi'l-İnsâniyye, S.77-1, 2018.
- Hâşim Câ'fer el-Musevî-Cabbar İhlîl Zağîr, *et-Tevcîhu'n-Nahvî li İbni'ş-Şecerî fi Kutubi'l-Müfessirîn*, Mecelletu Külliyyetu't-Terbiye, Câmîiatu Vâsit, C. 1, S. 37, 2019.

Sonuç

İmlâ kelimesinin çoğulu olan emâlî, "Bir âlimin belli günlerde başta hadis olmak üzere, Arap dili, tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerle ilgili bilgilerini ders halkasındaki öğrencilerine yazdırmasıyla ortaya çıkan bir eser türüdür." İbnu'ş-Şecerî'nin *el-Emâlî'si* de Arap dili alanında yazılmış önemli emâlî türü eserlerdendir. Eserin ek-sik baskıları olmakla birlikte tamamı Mahmûd Muhammed et-Tanâhî tarafından uzunca bir mukaddime eklenerek üç cilt halinde 1413/1992 yılında Kâhire'de neşredilmiştir.

Seksen dört meclisten oluşan İbnu'ş-Şecerî'nin *el-Emâlî'sinde* bazı meclislerin başında o meclisin ne zaman yapıldığının tarihi yazılmıştır. Eserde ilk olarak sekizinci meclisin tarihi, son olarak ise otuz üçüncü meclisin tarihi belirtilmiştir. Eserdeki tarih kayıtlarına baktığımız zaman -otuz birinci ve otuz ikinci meclis arasındaki h. 539 yılına dair tarih kaydının daha sonradan eklendiğini düşünürsek- ilk otuz üç meclisin h. 524-536 yılları arasında imlâ edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca son tarih kaydı otuz üçüncü mecliste olup seksen dördüncü meclise kadar olan kısmın tamamlanması müellifin hayatının son anlarına kadar devam ettirilmiş olma olasılığı yüksektir.

İbnu'ş-Şecerî meclislerin başında genellikle o meclisi hangi konuya ayıracaksa onu belirtmiştir. Meclislere sarf-nahiv meseleleri, bazı ayetlerin tefsiri, bazı şiiirlerin irâb ve mana açısından tahlili ile başlamış, kimi zaman ise kendisine sorulan soruları veya muhtemel soruları cevaplamıştır. İbnu'ş-Şecerî konuları işlerken tekrardan kaçınmaya çalışır, ancak bazen önemine binaen bazı konuları tekrar etmiştir. Müellif anlattığı konuları ayet, hadis, şiiir ve mesel örnekleriyle zenginleştirmiştir. İbnu'ş-Şecerî'nin bu özelliği hemen hemen bütün konularda kendini göstermektedir.

el-Emâlî, çeşitli gramer konuları, meşhur Arap şairlerinin bazı şiiirleri, lugat, belâgat, kafiye, arûz, bazı âyetlerin tefsirleri, tarih, ahbâr ve müellifin naklettiği şiiirlerde geçen şehirlere dair bilgiler içermektedir. Bazen *fasıl* veya *mesele* başlıkları altında mevzû dışına çıkan İbnu'ş-Şecerî kimi zaman kendisine yöneltilen soruları veya muhtemel soruları cevaplandırmakta, kimi zaman ise tarihî ve edebî bilgilere de yer vermekte, meşhur dilcilerin konuyla ilgili görüşlerini aktarmakta, konunun sonunda ise kendi görüşünü ve tercihini belirtmektedir.

Arap dili alanında oldukça zengin bir içeriğe sahip olan bu eserinde müellif kendisinden önce yazılmış dille ilgili eserlerden azami ölçüde istifade etmeye çalışmış, çok değerli bilgiler aktarmıştır. *el-Emâlî*'yi önemli kılan yönlerinden birisi günümüze ulaşmayan bazı eserlerden aktarımda bulunmasıdır. Örneğin, Ebu'l-Hasan Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830) *el-Evsat* adlı eserini, Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *el-Vâsî*t adlı eserini bunlar arasında zikredebiliriz. Zirâ bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından ve el-Müberred'in *el-Muktadab* ve *el-Kâmil* adlı eserlerinden aktardığı bazı bilgilerin bu eserlerin günümüzdeki baskılarında mevcut olmadığı görülmektedir. Bunların yanı sıra Hâlîl b. Ahmed (ö. 175/791), İbn Cinnî (ö. 392/1002), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), el-Ferrâ (ö. 207/822) ve es-Sîrâfî (ö. 368/979) gibi dilcilerden istifade etmiştir.

Kendi çağdaşları arasında nahvi en iyi bilen kişi olduğu söylenen ve yetmiş yıl boyunca nahiv dersleri veren İbnu'ş-Şecerî *el-Emâlî*'siyle gerek kendi döneminde gerekse kendinden sonraki *dönemde* birçok dilciyi etkilemiştir. Kendisinden en çok istifade edenler arasında başta meşhur talebesi İbnu'l-Enbârî'yi (ö. 577/1181) sayabiliriz. Bunun yanı sıra el-Kurtubî (671/1273), ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), İbn Hişâm (ö. 761/1360), Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) *el-Emâlî*'den en çok istifade eden dilciler arasındadır.

Kaynakça

- el-Afgânî, Said. *Fi usûlî'n-Nahv*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1987.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. I-VI Beyrut: yy, 1998.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheratu'l-emsâl*. I-II Beyrut: Dâru'l-Fikr, tsz.
- Aydınlı, Abdullah. "İmlâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XXII, 225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü'lübâbi Lisâni'l-Arab*. I-XIII Kâhire: yy, 1997.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahih*. I-IX Yy: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- _____. *Edebü'l-Müfred*. Beyrut: yy, 1989.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcu'l-lugâ ve Sihâhu'l-Arabiyye*. I-VI, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1990.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.
- _____. "Ahbâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. I, 486-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- ed-Dâmin, Hâtim Sâlih. *Mâ lem yünşer mine'l-Emâlî's-Şeceriyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Durmuş, İsmail. "İstişhad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XXIII, 396. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- _____. "Mesel". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XXIX, 295. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ebû Dâvud. *Sünen*. I-IV Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, tsz.
- Elmalı, Hüseyin. "el-Emâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XI, 73. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. "Ensâb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XI, 244-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- el-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. I-VIII Yy: Mektebetu'l-Hilâl, tsz.
- el-Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ*. I-VII Beyrut: yy, 1993.
- el-Hulvânî, Muhammed Hayr. *el-Hilâfu'n-nahvi beyne'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn ve Kitâbi'l-İnsâf*. Halep: Dâru'l-Kalem, 1971.
- el-İsfahânî, er-Râgıb. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefayâtu'l-a'yân*. I-VII Beyrut: yy, 1994.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn. *Lisânu'l-Arab*. I-XV Beyrut: yy, 1993.
- İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım. *Gâribu'l-Hadis*. thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. I-IV Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1396.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn. *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf*. I-II Yy: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003.
- _____. *Nüzhetu'l-Elibbâ*. Ürdün: yy, 1985.
- İbnu's-Şecerî, Ebu's-Sa'âdât Ziyâuddîn Hibetullah b. 'Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hâşimî el-'Alevî. *Emâli İbni's-Şecerî*. I-III Kâhire: yy, 2014.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Emâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XI, 70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XII, 14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karabela, Nevin. "Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı". *EKEV Akademi Dergisi Sosyal Bilimler* 2 (2001): 257-264.
- Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-Zunûn*. I-VI Bağdat: yy, 1941.
- el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-Müstetrafe*. Beyrut: yy, 1986.
- el-Kiftî, Ebu'l-Hasen Cemâluddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhu'r-ruvât*. I-IV Beyrut: yy, 1982.
- Kızılkaya, Yakup. "Arap Dilinde Kâmin Meseller". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. I-XX Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. I-II Beyrut: Dâru'l-Mârifet, tsz.
- Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahih*. I-V Beyrut: yy, tsz.
- Öztürk, Mustafa. "Zerkeşî'nin Kaynakları el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân Üzerine Bir İnceleme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2003): 181-211.
- er-Râfî'î, Mustafa Sâdık. *Târîhu Âdâbi'l-Arabî*. I-III, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, tsz.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*. I-XXIX Beyrut: yy, 2000.
- es-Subkî, Bahâeddîn. *Arûsu'l-Efrâh fi Şerhi Telhisi'l-Miftâh*. I-II, Beyrut: yy, 2003.
- es-Suyûtî, Celâleddîn. *el-Muzhir fi ulûmi'l-lugati ve envâ'ihâ*. I-II Beyrut: yy, 1998.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadir*. I-VI Beyrut: yy, 1993.
- et-Teftâzânî, Sadeddîn Mesûd b. Ömer. *el-Mutavvel Şerhu Telhisi'l-Miftâh*. Beyrut: yy, 2013.
- et-Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfu İstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. I-II Beyrut: Mektebetu'l-Lübnân, 1996.
- Tekin, Ahmet. *İbnü's-Şecerî'nin el-Emâli Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Tural, Hüseyin. "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Mes'elesi." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990): 67-79.
- el-Yâfiî, Ebû Muhammed Affüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleymân. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibre-tü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. thk. Halil el-Mansûr. I-IV Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- el-Yemenî, Ebu'l-Mehâsin Tâcuddîn Abdulbâkî b. Abdilmecîd b. Abdillâh. *İşâratu't-ta'yîn fi terâcimi'n-nuhât ve'l-lugaviyyin*. thk. Abdulmecîd Diyâb. Riyâd: yy, 1986.
- ez-Zebîdî, Abdirezzâk. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. I-XL Yy: Dâru'l-Hidâye, tsz.
- ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*. I-XVIII, Kâhire: 2006.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân*. I-IV Kâhire: Mektebetu Dâru't-Turâs, 1957.

